

Дисциплинарната практика в местата за лишаване от свобода в България

**Изследване на Български хелзинкски комитет
януари – ноември 2003 г.**

Български хелзинкски комитет
декември 2003 г.

Тази книга се издава с финансовата помощ на Европейската общност. Изложените в нея възгледи са на Български хелзинкски комитет и следователно в никакъв случай не може да се счита, че отразяват официалното мнение на Европейската общност.

Европейската инициатива за демокрация и човешки права е програма на Европейския съюз, която съществува от 1999 г. и цели да подпомогне утвърждаването на върховенството на закона, на политическите, гражданските, икономическите, социалните и културните права на хората в България. Програмата финансира проекти та граждански организации в следните области:

А. Защита на основните човешки права и свободи, повишаване на познанията за тях, насърчаване на тяхното зачитане и усъвършенстване и прилагане на съществуващата правна рамка в тази посока.

Б. Укрепване на демокрацията и утвърждаване на ефективни управленски практики, зачитане на върховенството на закона, насърчаване на нова административна култура, борба с корупцията, хуманизиране на системата на пенитенциарните заведения, насърчаване на участието на гражданите в процесите на вземане на решения и утвърждаване на равнопоставеността на половете в гражданските, икономическите и политическите процеси.

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ	4
УВОД	5
I. ЗАКОНОДАТЕЛНА РАМКА НА ДИСЦИПЛИНАРНАТА ПРАКТИКА В МЕСТАТА ЗА ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА	5
I.1 Цели на изследването	5
I.2 Обща законодателна рамка	5
I.2.1 Нормативна уредба на нарушенията	6
I.2.2 Нормативна уредба на наказанията и процедура по налагането им	7
I.2.3 Нормативна уредба на поощренията	9
I.2.4 Нормативна уредба на употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие	9
I.2.5 Трайни изолации на лишени от свобода	10
I.2.6 Режим в местата за лишаване от свобода	11
I.2.7 Условно предсрочно освобождаване и помилване	11
I.2.8 Ролята на комисията по чл.17 ЗИН в дисциплинарната практика	12
II. МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА	13
III. РЕФОРМАТА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗАТВОРИ СЛЕД ИЗМЕНЕНИЯТА И ДОПЪЛНЕНИЯТА КЪМ ЗАКОНА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА ОТ 25. 06. 2002 г.	17
III.1 Пренаселеност и ЗО от преходен тип	17
III.2 Материални условия	18
III.3 Хранене	20
III.4 Медицинско обслужване в местата за лишаване от свобода през 2003 г.	21
III.4.1 Правен статус	22
III.4.2 Икономически параметри	23
III.4.3 Зависимости	23
III.4.4 Туберкулоза	23
IV. ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА – анализ на практиката от 2002 и 2003 г.	23
IV.1 Общи данни	23
IV.2 Поощрения	23
IV.3 Нарушения	24
IV.4 Процедура по установяване на извършено нарушение и налагане на наказание	26
IV.5 Наказания	28
IV.6 Трайни изолации	33
V. ОПИСАНИЕ НА ЗОНИТЕ С ПОВИШЕНА СИГУРНОСТ, МЕСТАТА ЗА ИЗОЛАЦИЯ И ДОЖИВОТНИТЕ КИЛИИ	36
V.1 Зони с повишена сигурност в местата за лишаване от свобода	36
V.2 Наказателни килии	36
V.3 Други изолации	38
VI. УПОТРЕБА НА ФИЗИЧЕСКА СИЛА, ПОМОЩНИ СРЕДСТВА И ОРЪЖИЕ	40
VI.1 Практика	40
VI.2 Разследване	41
VI.3 Други случаи	44

VII. ДЕЙНОСТ НА КОМИСИИТЕ ПО ЧЛ. 17 ЗИН	46
VII.1 Режим	46
VII.2 Условно предсрочно освобождаване	48
VII.3 Преместване в затворническо общежитие от преходен тип	52
VIII. ПОМИЛВАНЕ	54
IX. ЖАЛБИ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА	54
ЗАКЛЮЧЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ	55
ПРИЛОЖЕНИЯ	
Приложение 1: Заповед за устройство и обзавеждане на наказателна килия и определяне вещите, които наказаните могат да държат при себе си – Министерството на правосъдието	57
Приложение 2: Избрани международни стандарти, свързани с дисциплинарната практика в местата за лишаване от свобода	58

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БХК	Български хелзинкски комитет
ГДИН	Главна дирекция “Изпълнение на наказанията”
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека
ЗО	Затворническо общежитие
ЗЗО	Закон за здравното осигуряване
ЗИН	Закон за изпълнение на наказанията
ЗЛЗ	Закон за лечебните заведения
ИСВД	Инспектор социални и възпитателни дейности
ИТ	Инспекция по труда
КПИ	Комитет за предотвратяване на изтезанията
Л.св.	Лишени от свобода
МЗ	Министерство на здравеопазването
МЛС	Места за лишаване от свобода
МП	Министерство на правосъдието
НРД	Национален рамков договор
НЗОК	Национална здравно-осигурителна каса
НОС	Надзорно-охранителен състав
НК	Наказателен кодекс
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
НПОПМЛС	Наредба за положението на обвиняеми и подсъдими в местата за лишаване от свобода
ПВР	Правилник за вътрешния ред
ПДН	Поправителен дом за непълнолетни
ППЗИН	Правилник за приложение на ЗИН
РЗОК	Регионална здравноосигурителна каса
УПО	Условно-предсрочно освобождаване
ХЕИ	Хигиенно-епидемиологична инспекция

УВОД

Настоящият доклад на Български хелзинкски комитет (БХК) представлява обзор на дисциплинарната практика в местата за лишаване от свобода в България в светлината на международните стандарти за защита на правата на човека. Той е резултат от няколко месечно изследване, осъществено със съдействието на Главна дирекция “Изпълнение на наказанията”, в хода на което изследователи на комитета посетиха всички затвори и голяма част от трудово-поправителните общежития, където на място се запознаха с дисциплинарната практика чрез преглед на наличната документация, интервюта с лишени от свобода и със служители от администрациите на затворите и оглед на отделенията, в които се изпълняват дисциплинарните мерки. В допълнение, изследването на БХК взе предвид и обемистата кореспонденция на организацията с лишени от свобода, както и материали от няколко дела, представени в системата на правосъдието от лишени от свобода.

За целите на настоящото изследване понятието дисциплинарна практика се разбира широко. Това са всякакви мерки, целящи контрол върху поведението на лишения от свобода с цел поддържане на реда и дисциплината в съответното място или поправка с потенциален дългосрочен ефект. Те включват преди всичко наказване на нежелателното и поощряване на желателното поведение, но също така и мерки, които имат превантивен характер (изолации и други режимни ограничения), както и мерки, които представляват цялостна или частична оценка на ефекта на лишаването от свобода върху поправянето (условно предсрочно освобождаване и помилване). В рамките на така разбраното понятие за дисциплинарна практика в доклада се обсъжда също така и употребата на помощни средства и огнестрелно оръжие.

Широкото разбиране на понятието за дисциплинарна практика в настоящия доклад включва както формалната (основана на нормативен акт), така и неформалната дисциплинарна практика. Важно място в този контекст заемат процедурите на обжалване, проверки и разследвания на жалби и сигнали и инспекциите в местата за лишаване от свобода. Те са засегнати в доклада както като въпрос на законодателна уредба, така и чрез представяне на конкретни случаи.

Докладът е написан от изследователите на БХК Славка Кукова, Станимир Петров, Георги Банков и Ванина Николова. В написването на части от доклада участие взе и председателят на организацията Красимир Кънев.

I. ЗАКОНОДАТЕЛНА РАМКА НА ДИСЦИПЛИНАРНТА ПРАКТИКА В МЕСТАТА ЗА ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

I.1 Цели на изследването

Български хелзинкски комитет проведе изследване на законодателната уредба на дисциплинарната практика в българските затвори в периода 2002-2003 г. Изследването обхваща проучване и анализ на законовите разпоредби, свързани с практиката по налагане на наказания на лишени от свобода за извършени от тях дисциплинарни нарушения и даване на поощрения, трайното им изолиране в определените за това от закона случаи и материалните условия, при които се изтърпяват такива изолации, употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие, процедурата и предпоставките за смяна на режима за изтърпяване на наложеното наказание съответно в по-лек и по-тежък, дейността на комисииите по чл. 17 ЗИН във връзка с преместването на лишени от свобода в общежития от преходен тип, условно предсрочно освобождаване и смяна на режима.

I.2 Обща законодателна рамка

Законовата рамка, в която са регламентирани гореизложените проблеми е поставена основно от Закона за изпълнение на наказанията (Обн., ДВ, бр. 30 от 15.04.1969 г., последно изм. и доп., бр. 62

от 25.06.2002 г., бр. 120 от 29.12.2002 г.), Правилника за прилагане на Закона за изпълнение на наказанията (издаден от министъра на правосъдието, обн., ДВ, бр. 97 от 4.12.1990 г., в сила от 8.06.1990 г. последно изм. и доп., бр. 52 от 8.06.2001 г.; изм. с Решение № 1719 от 22.02.2002 г. на ВАС на РБ - бр. 25 от 8.03.2002 г., в сила от 8.03.2002 г.), и отчасти в Наказателния кодекс (Обн., ДВ, бр. 26 от 2.04.1968 г., в сила от 1.05.1968, последно изм. и доп., бр. 92 от 27.09.2002 г.) и Наказателно-процесуалния кодекс (Обн., ДВ, бр. 89 от 15.11.1974 г., в сила от 1.03.1975 г., последно изм. бр. 57 от 24.06.2003 г., в сила от 24.06.2003 г.). В някои случаи на обжалване в тези производства е приложим също Законът за административното производство (Обн., ДВ, бр. 90 от 13.11.1979 г., последно изм. бр. 55 от 17.06.2003 г., в сила от 18.12.2003 г.).

1.2.1 Нормативна уредба на нарушенията

Преди всичко следва да се отбележи, че в българското законодателство не съществуват дисциплинарни състави, които ясно и недвусмислено регламентират какви наказания се налагат за конкретно определени нарушения. В рамките на главата “Правно положение на лишените от свобода” от ЗИН в чл. 40 е уредено забраненото на лишените от свобода поведение, докато изтърпяват наказание “лишаване от свобода”. То включва: внасянето и държането на предмети, които не са разрешени (за лишени от свобода настанени в затвори, поправителните домове и затворническите общежития от закрит тип - и пари), продаването, купуването, даряването и заменянето помежду си на вещите, с които лишените от свобода разполагат, както и извършването на възмездни услуги, употребата на спиртни напитки и наркотични средства (а за непълнолетните - и пушенето), хазарта и играта на други забранени от администрацията игри, получаването и притежаването на печатни и други материали с порнографско съдържание или проповядващи национална, етническа, расова или религиозна омраза, провеждането на митинги и групови протести, провеждането на събрания, които не са разрешени от администрацията, безконтролното придвижване в и извън района на местата за лишаване от свобода, освен в случаите, предвидени в закона.

1.2.2 Нормативна уредба на наказанията и процедура по налагането им

а) Видове наказания

Видовете наказания за извършените от лишени от свобода дисциплинарни нарушения и процедурата по налагането им, са регламентирани в глава 7 “Средства за поддържане на реда и дисциплината” на ЗИН от чл.74-83 и в глава 8 “Средства за поддържане на реда и дисциплината” на ППЗИН от чл.96-111. В тях няма диференциране на наказанията според конкретни нарушения. Всяко едно от наказанията може да се наложи за всяко едно от нарушенията.

Наказанията, които могат да се налагат на лишени от свобода са: бележка с предупреждение, извънредно дежурство за поддържане на чистотата - за срок до седем дни, лишаване от право да посещават кинопрожекции и предавания на телевизията или да участвуват в спортни прояви - за срок до един месец, намаляване на полагащите се по режима суми за лични разходи до 50 % - за срок до един месец, изолиране в наказателна килия с излизане на работа - за срок до четиринадесет денонощия, изолиране в наказателна килия без излизане на работа - за срок до четиринадесет денонощия, лишаване от право на домашен отпуск по чл. 74, ал. 2 за срок от един месец, отмяна на награда, която не е ползвана. Изолираните в наказателна килия с излизане на работа нямат право на свиждане, а изолираните в наказателна килия без излизане на работа, освен че нямат право на свиждане, не могат да получават хранителни пратки и пари за лични нужди. Оборудването на наказателните килии и вещите, които наказаните с изолиране в наказателна килия, могат да държат при себе си, според чл.76а, ал. 3 ЗИН се определят с правилника за прилагането на закона, а според ППЗИН чл.103, ал.3 - със заповед на главният директор на ГДИН¹.

Извън избраните по-горе наказания във връзка с нарушението по чл. 40, б.”а” ЗИН (внасяне и държане на предмети, които не са разрешени), чл.87а ЗИН регламентира и своеобразна конфискация на предметите и парите, държането на които не е разрешено от лишените от свобода. Те се изземат и собствеността им се отнема в полза на държавата със заповед на началника на затвора или

¹ Виж Приложение 1.

поправителния дом. Заповедта се съобщава на лишения от свобода срещу подпис. Тя влиза в сила, ако в четиринадесетдневен срок от съобщението той не я оспори. При оспорване в седемдневен срок началникът отменя заповедта си или изпраща преписката за решаване на районния съд по местонахождението на затвора или поправителния дом. Решението на районния съд не подлежи на обжалване.

б) Основания за наказания и начин на определянето им

Основанията за налагане на наказания са нарушаването на установения ред и дисциплина или неизпълнение на трудови или други задължения на лишените от свобода. Изрично е подчертано, че при определяне на дисциплинарното наказание се вземат предвид характерът и тежестта на извършеното нарушение, отношението на затворника към него, поведението му преди това и здравословното му състояние. Съответно, когато това се налага с оглед здравословното състояние на нарушителя, изпълнението на наказанието се отлага до оздравяването му. За едно нарушение лишеният от свобода може да бъде наказан само един път. Но с оглед характера на нарушението и цялостното поведение на нарушителя могат да му се наложат едновременно две дисциплинарни наказания.

в) Компетентни органи

Дисциплинарните наказания се налагат от началника на затвора, а началниците на затворнически общежития могат да налагат наказания по чл. 76, букви "а" - "д" (бележка с предупреждение, извънредно дежурство за поддържане на чистотата - за срок до седем дни, лишаване от право да посещават кинопрожекции и предавания на телевизията или да участвуват в спортни прояви - за срок до един месец, намаляване на полагащите се по режима суми за лични разходи до 50 % - за срок до един месец), а по букви "и" (изолиране в наказателна килия с излизане на работа - за срок до четиринадесет денонощия) и "к" (изолиране в наказателна килия без излизане на работа - за срок до четиринадесет денонощия) ЗИН - за срок до 7 денонощия. Началникът на затвора или поправителния дом може да продължи до максималния му размер срока на наложеното от началника на затворническото общежитие наказание по чл. 76, букви "и" и "к" преди да е завършило неговото изпълнение. Главният директор на Главна дирекция "Изпълнение на наказанията" може да налага всички наказания, предвидени в ЗИН, както и да отменя заповеди за наказания по свой почин или по жалба на лишения от свобода. По този ред началникът на затвора или поправителния дом може да отменя заповеди на началниците на затворническите общежития.

г) Процедура по налагане на наказания

Преди издаване на заповед за дисциплинарно наказание наказващият орган се запознава лично с рапорта на констатиращия нарушение служител, писмените обяснения на затворника и го изслушва. Когато е необходимо, се събират сведения и от други служители и лишени от свобода. В процедурата по налагане на наказания обаче не е включена възможност за изслушване на свидетелите на констатираното нарушение, за задължително присъствие на защитник на нарушителя, за задължение да се разясни на достъпен и разбираем за нарушителя език в какво се състои нарушението му и да му се даде копие от заповедта за налагане на наказанието.

За всяко дисциплинарно наказание се издава мотивирана писмена заповед, която се прочита на лишения от свобода. По един препис от всяка заповед се прилага към досието на лишения от свобода, към класьорите за награди и наказания и към досието в Главната дирекция.

д) Обжалване на наложени наказания

Заповедите за налагане на всички дисциплинарни наказания могат да бъдат обжалвани по административен ред, а за някои от наказанията – и по съдебен. Жалбата се подава чрез началника на затвора, поправителния дом или затворническото общежитие, който изпраща преписката в Главната дирекция незабавно. Главният директор на Главна дирекция се произнася по жалбата в тридневен срок от постъпването ѝ. Жалбата не спира изпълнението на заповедта за наказание, освен ако главният директор на Главна дирекция за изпълнение на наказанията не разпореди друго.

Заповедта само за дисциплинарни наказания по чл. 76, букви "и" и "к" ЗИН може да се обжалва пред районния съд по местонахождението на затвора или поправителния дом, като жалбата се подава чрез органа, наложил дисциплинарното наказание, който може сам да отмени заповедта. Когато не я отмени, той е длъжен незабавно да я изпрати, но не по-късно от 3 дни, заедно със съответните материали в съда. Съдът разглежда делото незабавно, но не по-късно от 3 дни от получаването му, еднолично, с участието на органа, издал заповедта, жалбоподателя и неговия защитник, ако е упълномощил такъв. Съдът преценява всички обстоятелства, свързани със законността на заповедта, и се произнася с определение, което се обявява на страните в съдебно заседание и не подлежи на обжалване. Съдебното заседание не е публично.

е) Изпълнение на наказанията

Изпълнението на наложеното дисциплинарно наказание може да бъде отложено за срок до три месеца, ако на лишения от свобода дотогава не е било налагано наказание по чл. 76, буква "и" или "к". Не могат да бъдат изпълнявани последователно без прекъсване най-малко от 3 дни две или повече наказания изолиране в наказателна килия със и без излизане на работа, освен ако общият им размер е до 20 денонощия. Ако в определения изпитателен срок наказаният извърши ново нарушение, той изтърпява отделно и отложеното наказание. В противен случай той се счита за ненаказан. Ако по време на изтърпяване на наказанието лишеният от свобода покаже, че е осъзнал вината си, съответният началник може да го освободи от изтърпяване на остатъка от наложеното му наказание или да замени наказанието по чл. 76, буква "к" с наказание по буква "и" за същия срок. Ако в продължение на една година от налагане на дисциплинарното наказание лишеният от свобода не извърши друго дисциплинарно нарушение, наложеното му наказание се заличава.

ж) Полагане на труд

Особено внимание заслужава проблемът с отказа на лишени от свобода да полагат труд в местата за лишаване от свобода. Според чл.41 от Наказателния кодекс изтърпяването на наказанието лишаване от свобода се съпровожда с подходящ, съответно заплатен общественополезен труд, чрез който се цели превъзпитанието на осъдените, както и създаването и повишаването на тяхната професионална квалификация. Най-важният ефект върху правното положение на лишения от свобода, който произтича от полагането на труд, е зачитането на два работни дни за три дни лишаване от свобода. Само в случаите когато осъденото лице при изтърпяване на наказанието лишаване от свобода системно се отклонява от общественополезен труд, извърши умишлено престъпление или тежки нарушения на установения ред и с това покаже, че не се поправя, съдът може да отмени изцяло или отчасти зачитането на работните дни от последните две години преди извършване на последното нарушение. Предложение за отменяване зачитането на работни дни при лишаване от свобода могат да правят: окръжният прокурор по местоизпълнението на наказанието и началникът на затвора (чл.421 НПК). Предложението се разглежда от окръжния съд по местоизпълнение на наказанието лишаване от свобода в състав от съдия и двама съдебни заседатели. Определението на съда подлежи на обжалване в седемдневен срок от постановяването му. Ако отмени определението, въззивната инстанция решава делото.

Процедурата по устройването на работа на лишения от свобода в местата за лишаване от свобода изисква администрацията да разгледа няколко фактора: възрастта, полът, здравословното състояние и работоспособност, нуждите на поправянето и превъзпитанието, изискванията на охраната и режима, професионалната квалификация и интересите на лишения от свобода (чл.64 ЗИН). В срок до пет дни новопостъпилите се приемат от ръководството на затвора, което, след като ги изслуша и се запознае с всички документи и със заключенията на психолога и лекаря, ги разпределя по отряди и определя вида и мястото на работата, която ще изпълняват (чл.10 ППЗИН). Всички трудоспособни лишени от свобода са длъжни да изпълняват възложената им от администрацията работа. Подборът на работните обекти и производства, в които ще се ползува трудът на лишения от свобода, се извършва с оглед най-пълно осъществяване на целите по чл. 2 ЗИН (да поправи и превъзпита осъдените към спазване на законите и добрите нрави; да въздействува предупредително върху тях; да им отнеме възможността да вършат други престъпления и да въздействува възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото), чл 59 ЗИН (поправяне и превъзпитание, придобиване и повишаване на квалификацията) и 112 ЗИН (за непълнолетните целта е да бъдат подготвени за общественополезен труд). При организиране труда на лишения от свобода се спазват установените за предприятията от съответния отрасъл правила, като се съчетават с нуждите на

охраната, изолацията, режима и възпитателната работа. Всички правила за хигиената и безопасността на труда на работниците и служителите се прилагат и по отношение на лишените от свобода. Никъде в българското законодателство, свързано с полагането на труд от лишените от свобода обаче не е регламентиран съдебен контрол на процедурата по настаняването на работа.

Макар проблемът с отказа от работа да намира регламентацията си в главата “Обществено полезен труд на лишените от свобода” в ППЗИН (чл.66-70), то на практика мярката по чл. 69 ППЗИН има характер на дисциплинарно наказание. Според нея лишените от свобода, които отказват да изпълняват възложената им работа, се обособяват в самостоятелен отряд и се настаняват в отделни помещения, които се държат постоянно заключени. Те не участват в колективни мероприятия с работещите лишени от свобода. Лишените от свобода, които отказват да работят, нямат право да държат при себе си и ползват лични портативни радио- и телевизионни приемници. Те гледат предавания на Българската телевизия по график, утвърден от заместник-началника по възпитателната работа. Процедурата по налагане на тази мярка включва съставянето на документ за отказа от работа, който се подписва от лишения от свобода. При нежелание от негова страна документът се подписва най-малко от двама свидетели, лишени от свобода. Лишените от свобода, които са отказали да работят, се включват в общественополезен труд по тяхна писмена молба и след като се преценят отново всички предпоставки, изборени по-горе. Молбите на отказалите да работят два или повече пъти се удовлетворяват по преценка на администрацията.

1.2.3 Нормативна уредба на поощренията

Поощренията, които може да се дават на лишените от свобода за подчертана дисциплинираност, за значителни трудови постижения и за други положителни прояви са следните видове: публична похвала, извънредно свиждане или хранителна пратка, увеличаване на времето за престой на открито, увеличаване на полагащите се по режима суми за задоволяване на лични нужди до 50% - за срок от един месец, парични или предметни награди, домашен отпуск - за срок до пет денонощия, домашен отпуск до две денонощия месечно независимо от отпуска до пет денонощия - за лишените от свобода, настанени в затворническите общежития от преходен тип, разрешение да се ползува годишната почивка по чл. 28 извън затворническото общежитие - за лишените от свобода, настанени в затворническите общежития от открит и преходен тип, отпуск до 12 часа извън мястото за лишаване от свобода за лишените от свобода, настанени в затворнически общежития от открит и преходен тип, заличаване или отмяна на наложено дисциплинарно наказание. Лишените от свобода, настанени в затворническите общежития от открит тип, имат право на домашен отпуск по две денонощия месечно независимо от отпуска до пет денонощия. Наградите се дават от началника на затвора или на поправителния дом.

1.2.4 Нормативна уредба на употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие

а) Обща уредба

С новата глава 7 “А” (чл.84-87а) от ЗИН от 2002 г. се регламентират подробно случаите и начинът, по който може да се употребяват физическа сила, помощни средства и оръжие от сержанти и офицери в българските затвори.

б) Употреба на физическа сила

Офицерите и сержантите от местата за лишаване от свобода могат да употребят физическа сила в случаите, определени в чл.84в ЗИН: при явно неподчинение да се изпълни законно разпореждане или забрана, при физическа съпротива, нападение или посегателство върху техния живот или върху живота на друго лице, за предотвратяване на бягство при задържане или конвоиране на лишен от свобода, ако окаже съпротива или не се подчинява. Употребата на физическа сила включва и използването на бойно-приложни техники. По отношение на лишени от свобода бременни жени, лица в напреднала възраст или с видими физически недостатъци употребата на физическа сила се допуска само в случаите на внезапно нападение, задържане, освобождаване на заложници и завзети територии, групови неподчинения, когато са изчерпани всички други средства.

Физическа сила се използва до пределите, необходими за осъществяване на гореизброените правомощията и употребата им се прекратява незабавно, щом се постигне целта на предприетата мярка.

в) Употреба на помощни средства

Според чл.84г, ал.2 ЗИН помощни средства са: белезници, усмирителни пояси, гумени и електрошокови палки, сълзотворни и парализиращи вещества, халосни патрони, гумени, пластмасови и шокови куршуми, свето- и звукоустройства с отвличащо въздействие, устройства за отваряне на помещения, служебни кучета, водомети и други, които са одобрени от Министерството на здравеопазването и са на въоръжение в Министерството на вътрешните работи.

Използването на помощни средства се допуска, ако резултатът не може да бъде постигнат с използването на физическа сила, както и: за освобождаване на заложници, за освобождаване на завзети сгради и помещения, съоръжения и транспортни средства, за пресичане на групово нападение и барикадиране или за прекратяване на буйство, при конвоиране или задържане на лишени от свобода, при тежко психическо разстройство на свобода, когато има опасност да посегне на живота си или на живота и здравето на друго лице. По отношение на лишени от свобода бременни жени, лица в напреднала възраст или с видими физически недостатъци ограниченията за употребата на помощни средства са аналогични на тези за употреба на физическа сила спрямо същите групи лица. Помощните средства се използват до пределите, необходими за осъществяване на гореизброените правомощията и употребата им се прекратява незабавно, щом се постигне целта на предприетата мярка.

г) Употреба на оръжие

В местата за лишаване от свобода може да бъде употребено оръжие като крайна мярка в следните случаи: за пресичане на бягство; за защита от нападение, застрашаващо живота или здравето, както и при освобождаване на заложник, за отблъскване на групово или въоръжено нападение. По отношение на лишени от свобода непълнолетни или бременни жени оръжие може да се употреби само при въоръжено нападение. Помощните средства и оръжие се използват след изрично предупреждение и след нареждане на началника на затвора, поправителния дом, затворническото общежитие или следствия арест, а при внезапно възникнали основания - по решение на служителя. Служителите от местата за лишаване от свобода са длъжни да окажат помощ на ранените и пострадалите.

За употребата на физическа сила, помощни средства или оръжие се съставя писмен доклад и се уведомява незабавно съответният прокурор.

1.2.5 Трайни изолации на лишени от свобода

Предпоставките и процедурата за налагане на трайни изолации на лишени от свобода се уреждат от чл.85 и 85а ЗИН. Трайните изолации на лишени от свобода са два вида.

а) Изолация по чл. 85 ЗИН

Първият вид се налага по нареждане на Министерството на правосъдието с цел да се предотврати бягство, посегателство върху живота или здравето на други лица, както и на други престъпления (чл.85 ЗИН). В този случай лишеният от свобода може да бъде изолиран в единична килия за срок до два месеца без право на участие в колективни мероприятия, като по възможност му се дава работа в килията или на друго изолирано място. Законодателят не е предвидил възможност за обжалване на тази трайна изолация.

б) Изолация по чл. 85а ЗИН

Вторият вид изолация се налага с мотивирана заповед на началника на затвора само на лишени от свобода, поставени на строг или усилено строг режим (чл.85а ЗИН). Те се настаняват в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана, когато грубо или системно нарушават установения ред или влияят отрицателно върху останалите лишени от свобода, с което

представяват опасност за сигурността в затвора. Заповедта за настаняване в този случай се обявява след изслушване и срещу подпис на лишения от свобода. Мярката се преустановява незабавно, щом отпаднат основанията за нейното налагане. На всеки три месеца с нова заповед се прави преценка за необходимостта от продължаване прилагането ѝ. Лишеният от свобода може да обжалва заповедта за тази трайна изолация първо пред началника за затвора или поправителния дом и ако той не я отмени - пред районен съд.

I.2.6 Режим в местата за лишаване от свобода

Основанията и реда за смяна на режима и органите, оправомощени за това са регламентирани в чл.17 и 17а ЗИН и чл.15 ППЗИН, глава 3 “Режим в местата за лишаване от свобода” ЗИН – чл. 42-58 и едноименната глава 4 от ППЗИН в чл. 49-65.

Предпоставки за смяна на режима в по-лек са две: изтърпяване, включително и със зачитане на работните дни, на една четвърт, но не по-малко от шест месеца от наложеното или намалено с помилване наказание и доброто поведение и положително отношение към реда на лишения от свобода, което показва, че той се поправя и превъзпитава. Първоначално определеният режим се заменя с по-тежък, когато лишеният от свобода грубо или системно нарушава установения ред, системно се отклонява от работа или влияе отрицателно върху останалите.

Заменяването на режима се постановява от комисията по чл. 17 по предложение на началника на затвора или на поправителния дом, на прокурора или на наблюдателната комисия. Когато е необходимо режимът да бъде заменен с по-тежък от определения от съда, заменяването се постановява от окръжния съд по местоизпълнение на наказанието.

I.2.7. Условно предсрочно освобождаване и помилване

а) Основания

Относно условно предсрочно освобождаване се прилагат чл.70-73 от НК и чл.415-420 НПК.

Формалната предпоставка за условно предсрочно освобождаване от изтърпяване на останалата част от наказанието лишаване от свобода в общия случай е фактическото изтърпяване на не по-малко от половината от наложеното наказание. За лицата, осъдени за престъпление, представляващо опасен рецидив, този срок е фактическо изтърпяване не по-малко от две трети от наложеното наказание, а допълнителната формална предпоставка за тях е неизтърпяната част от наказанието да не е повече от три години. За непълнолетните осъдени този срок е фактически изтърпяна не по-малко от една трета от наложеното му наказание, а ако такова лице е осъдено за престъпление, представляващо опасен рецидив, срокът е отново не по-малко от половината от наложеното му наказание

Неформалните предпоставки за условно предсрочно освобождаване от изтърпяване на останалата част от наказанието лишаване от свобода са две в общия случай: примерното поведение и честното отношение към труда, с които лишеният от свобода дава доказателства за своето поправяне. При непълнолетните те се заключват в достатъчно доказателства за това, че са се поправили. Условно предсрочно освобождаване не се допуска повторно, освен ако деецът е бил реабилитиран за престъплението, по отношение на което е било приложено условно предсрочно освобождаване.

б) Процедура

Преценката за това дали лишен от свобода да бъде условно предсрочно освободен се прави от окръжния съд по местоизпълнение на наказанието на базата на предложението от комисията по чл.17 или окръжен прокурор по местоизпълнение на наказанието. Към предложението се прилагат личното досие на лицето, което се предлага за предсрочно освобождаване, другите писмени материали от значение за правилното решаване на делото и списъкът на лицата, които трябва да бъдат призовани. До комисията по чл. 17 ЗИН предложенията отправят инспекторите по социална дейност и възпитателна работа, като представят психологическа и поведенческа характеристика на съответния лишен от свобода.

Съдът разглежда предложението еднолично в съдебно заседание. Участието на прокурора, на председателя на комисията по чл. 17 от ЗИН и на осъдения е задължително. След като завърши събирането и проверката на доказателствата, съдът дава думата на органа, който е направил предложението. Прокурорът дава заключение, ако предложението не изхожда от него. Осъденият се изказва последен.

Съдът се произнася с мотивирано определение. Срещу определението на съда, с което се постановява предсрочно освобождаване, прокурорът може да подава протест, който се разглежда по реда на глава 16 НПК. Определението, с което се отказва предсрочно освобождаване, не подлежи на обжалване.

Ако предложението за условно предсрочно освобождаване не бъде уважено от съда, ново предложение може да се направи не по-рано от три месеца от деня на произнасяне на определението.

Институтът на помилването се урежда само в чл. 74 НК, в който се казва “Президентът може чрез помилване да опрости изцяло или отчасти наложеното наказание, а смъртното наказание - да опрости или замени”.

1.2.8. Ролята на комисията по чл. 17 ЗИН в дисциплинарната практика

а) Статутът и съставът на комисията по чл. 17 ЗИН

Комисиите се създават към затворите и поправителните домове в състав: председател - началникът на затвора или поправителния дом, и членове - съдия от окръжния съд, заместник-началници, представител на наблюдателната комисия и психологът на затвора или поправителния дом (чл. 17, ал. 1 ЗИН). В състава на комисииите по чл. 17 ЗИН се включва един заместник-началник на затвора или поправителния дом, определен от съответния началник. В ЗО, където няма отряди, в състава на комисията се включва началникът на общежитието (чл. 15, ал. 1 ППЗИН). Законът определя в комисията да се включват и инспекторите по социална дейност и възпитателна работа, когато се разглежда положението на затворниците от тяхната група, а в комисииите към поправителните домове да се включва и представител на окръжната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.

На заседанията на комисията присъствава прокурор от окръжната прокуратура.

б) Компетентност на комисииите по чл. 17 ЗИН

Комисиите вземат решения относно: изменянето на режима за изпълнение на наказанието в по-лек или по-тежък в границите на определения от съда първоначален режим; предложението до съда за промяна в по-тежък на първоначално определения режим за изпълнение на наказанието; предложението до съда за предсрочно и условно предсрочно освобождаване; преместване на лишени от свобода по реда на чл. 12а, ал. 3 и 6 ЗИН, настаняване на осъдени на доживотен затвор в общи помещения с останалите лишени от свобода при условията и по реда на чл. 127б, ал. 4 ЗИН.

Предложенията до комисииите по чл. 17 се мотивират въз основа на оценка на риска, който лишениите от свобода представляват за себе си, за останалите лишени от свобода, за служителите и за обществото. Правилата за оценка на риска се изготвят от Научно-методическия съвет по затворно дело и се утвърждават от министъра на правосъдието.

Комисиите по чл. 17 ЗИН разглеждат въпросите за изменение на режима, за условно предсрочно и предсрочно освобождаване на лишениите от свобода най-малко един път на два месеца. Заседанията са редовни, ако всички членове на комисията са уведомени писмено и присъствуват най-малко 2/3 от тях. Решенията се вземат с обикновено мнозинство от присъстващите. За заседанията се съставят протоколи, които се подписват от всички присъстващи членове. Решенията на комисииите по въпросите за условното предсрочно и предсрочното освобождаване и тези, с които режимът се изменя в по-тежък или се отказва изменянето му в по-лек, се мотивират.

Преди всяко заседание на комисията по чл. 17 ЗИН инспекторите по социална дейност съставят списъци на затворниците, изтърпели предвидения в чл. 54 ЗИН минимум от наказанието, и дават

мнение за кои от тях началникът на затвора или на поправителния дом да направи предложение за заменяне на режима. Инспекторите по социална дейност дават мнение до началника и за необходимостта да предложи заменяне на режима с по-тежък. Предложението на началника за заменяне на режима с по-лек или с по-тежък трябва да бъде придружено с характеристика и с личното досие на лишения от свобода. Протоколите на комисиите по чл. 17 ЗИН за заменяне на режима заедно с характеристиките се изпращат в Главната дирекция в тридневен срок от заседанието. Лишените от свобода могат да оспорят решенията на комисията по чл. 17 ЗИН за промяна на режима в по-тежък или отказа за промяна на режима в по-лек. В тези случаи началникът на затвора или поправителния дом изпраща преписката в Главната дирекция за разглеждане по реда на чл. 58 ЗИН.

Практиката показва, че преценката на комисиите относно тези решения се извършва на основата на броя и характера на нарушенията, извършени от лишения от свобода за релевантния период, както и броя и вида на поощренията, които са му дадени. Така се преценява наличието или липсата на добро поведение или поправяне. В детайли този проблем ще бъде изяснен по-нататък в изложението.

Освен националното ни законодателство във връзка с дисциплинарната практика в българските затвори би трябвало да се прилагат и международните договори, отнасящи се до положението на лишените от свобода. По силата на чл.5, ал. 4 от Конституцията на Република България международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Освен това те имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат.

II. МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА

Международните стандарти, свързани с дисциплинарната практика в местата за лишаване от свобода, са все още в своя зародиш. Те също така страдат в редица пунктове от това, от което страда и мисленето на много общества по света – предразсъдъци и стереотипи, резултат както от внедряването, главно от “жълтите” медии, на един изкривен образ на престъпника, така и от затвореността и недостъпността за външни очи на самата пенитенциарна система.

Европейските стандарти, свързани с дисциплинарната практика са най-цялостно установени в Европейските правила за затворите и в докладите на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне и наказание (КПИ). В допълнение към тези стандарти трябва да се споменат и решенията на Европейския съд по правата на човека в Страсбург (ЕСПЧ), няколко препоръки на Комитета на министрите на Съвета на Европа, срещите на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), свързани с реформата на пенитенциарните учреждения, както, разбира се, и приложимите стандарти на Организацията на обединените нации (ООН).²

Тези стандарти установяват процедурите, които трябва да се следват при налагането на дисциплинарни наказания; необходимите минимални гаранции срещу произвол при налагането на наказанията и другите ограничителни мерки; условията, както материалните, така и режимните, при изтърпяване на някои наказания и ограничителни мерки; ролята на медицинския персонал при налагането и при изтърпяването на наказания и ограничителни мерки; гаранциите в случаи на употреба на физическа сила и помощни средства.

Един от основните и често дебатираните проблеми с международните стандарти са процедурите и гаранциите при налагане на дисциплинарни наказания и други ограничителни мерки. Още от пръв поглед се вижда, че минималните изисквания, установени в Европейските правила за затворите и в стандартите на КПИ в този пункт, са различни от стандартите, които биха се прилагали спрямо хората на свобода. Това най-често се оправдава със специфичните условия на затвора и по-специално с изискванията за поддържане на дисциплината. Най-откровен в това отношение е Върховният съд на САЩ, който, в едно от ключовите си дела, *Волф срещу Мак Донел*, отказва да

² Виж Приложение 2 с текстове от документи с избрани международни стандарти, свързани с дисциплинарната практика в местата за лишаване от свобода.

разпространи всички изисквания за справедлив процес при дисциплинарните производства в затворите, който, според Върховния съд, “ще опакова дисциплинарните процедури в една негъвкава усмирительна риза, изискваща по необходимост състезателна процедура, типична за наказателния процес”.³ В юриспруденцията си Върховният съд на САЩ прие, че изискването за справедлив процес с всички процедурни гаранции е приложимо в условията на лишаване от свобода само в случаите, когато има “интерес, свързан със свободата”, т.е. когато дадена дисциплинарна процедура засяга очакваната продължителност на лишаването от свобода. По делото *Сандин срещу Конър* от 1995 г. той прие, че в случаите, когато едно дисциплинарно наказание преследва постигането на едно добро ръководство на затвора или на целите на рехабилитацията на затворника и не се отразява върху очакваната продължителност на лишаването от свобода, то не създава “интерес, свързан със свободата” дори когато в резултат от него е наложена изолация в продължение на 30 дни.⁴

Европейският съд по правата на човека, по делото *Енгел срещу Холандия*⁵, прие, че “наказателният аспект” на чл. 6 от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи може да бъде приложен в някои дисциплинарни производства.⁶ Той установи три критерия, при изпълнението на всеки един от които е приложим чл. 6:

- начинът, по който националното законодателство класифицира определено нарушение – като престъпление или като дисциплинарно нарушение;
- характерът на нарушението и на обвинението;
- степента на суровост на наказанието, което наказваното лице рискува да получи.

По делото *Кембъл и Фел срещу Обединеното кралство* от 1984 г. ЕСПЧ реши, че стандартите за справедлив съдебен процес по чл. 6 от Европейската конвенция са приложими и в случаите на дисциплинарни мерки срещу затворници при някои ограничения, основани на необходимостта от поддържане на реда и сигурността в затвора. Съдът заяви: “Правосъдието не може да спре пред вратите на затвора”.⁷ Причината за приложението на чл. 6 от Конвенцията съдът намери в “особено

³ *Wolff v. McDonnell*, 418 U.S. 539 (1974).

⁴ *Sandin v. Conner*, 515 U.S. 472 (1995).

⁵ *Engel and others v. the Netherlands*, Appl. No.5100/71 et al., Judgment from 8 June 1976, §82.

⁶ Чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи гласи:

“1. Всяко лице при определянето на неговите граждански права и задължения или при наличието на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния живот на страните по делото или ако съдът счете това за извънредно необходимо в случаите, в които поради специални обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.

2. Всяко лице, обвинено в криминално престъпление, се счита за невинно до доказване на вината му в съответствие със закона.

3. Всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност следните права:

а) да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език;

б) да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита;

в) да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието;

г) да участва в разпита или да изисква разпит на свидетелите на обвинението и да изисква призоваването и разпитът на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението;

д) да ползва безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда.”

⁷ *ECHR, Campbell and Fell v. the United Kingdom*, Appl. No.7819/77 and 7878/77, Judgment from 28 June 1984.

сериозните” обвинения срещу жалбоподателя в нарушение на затворническата дисциплина и в характера и тежестта на наказанието, което той е рискувал да получи. “Особено сериозните обвинения” включват “бунт или подбуждане на други затворници към бунт” и нанасяне на удар на служител на затвора. А наказанието, което жалбоподателят е получил, включва отнемане на общо 570 дни от очакваното намаляване на наказанието, 91 дни отнемане на някои привилегии и няколко дни наказателна килия. Обосновавайки приложимостта на чл. 6, съдът заяви: “Съдът е на мнение, че отнемането на намаляването на наказанието, което г-н Кембъл рискува да получи и полученото действително отнемане има толкова сериозни последици върху продължителността на неговото лишаване от свобода, че тези санкции трябва да бъдат разглеждани, за целите на Конвенцията, като “наказателни”. Ставайки причина лишаването от свобода да продължи за период, значително по-дълъг, отколкото би бил без нея,* санкцията се приближава, макар че технически не представлява, лишаване от свобода, а обектът и целта на Конвенцията изискват налагането на мярка с подобна тежест да бъде съпроводено от гаранциите по член 6.”⁸ Във Великобритания дисциплинарните мерки по това време се разглеждат от специално учредена комисия, назначена от секретаря по вътрешните работи, която извършва посещения в затворите. След като установи, че чл. 6 е приложим в дадената дисциплинарна процедура, ЕСПЧ намери нарушение на тази разпоредба заради това, че на жалбоподателя не е осигурена правна помощ и достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита пред комисията и заради това, че тя не е произнесла решението си публично. Той обаче не намери нарушение в това, че комисията не е провела заседанията си публично и че тя е орган, назначен от представител на изпълнителната власт.

ЕСПЧ затвърди своето виждане, че ефектът на санкцията върху продължителността на лишаването от свобода може по принцип да изисква съобразяване на процедурата на нейното налагане с чл. 6 на Конвенцията по няколко дела след решението по *Кембъл и Фел*. За последен път той направи това с решението на Голямото отделение по делото *Езех и Конърс срещу Обединеното Кралство*, едно дело, също засягащо дисциплинарно производство в затвор, в резултат на което двамата жалбоподатели са получили съответно 40 и 7 “допълнителни” дни, явяващи се съответно 11 и 2 седмици лишаване от свобода в повече от онова, което те биха могли да очакват.⁹ В него съдът подчерта, че “при лишаванията от свобода, полагащи се и в действителност наложени на настоящите жалбоподатели, има презумпция, че обвиненията срещу тях са наказателни по смисъла на чл. 6, презумпция, която може да се обори по изключение и само ако тези лишавания от свобода биха могли да не се смятат за “чувствително ограничителни” според своя характер, продължителност и начин на изпълнение.”¹⁰ След като установи приложимостта на чл. 6 от Конвенцията, съдът намери нарушение на чл. 6 § 3(с) заради това, че на жалбоподателите не е разрешено да ползват адвокат по свой избор в дисциплинарната процедура.

Европейският съд по правата на човека се е занимавал и с други дела, които имат отношение към дисциплинарната практика както като специфичен проблем, така и в контекста на общи проблеми с местата за лишаване от свобода. По делото *Едуардс срещу Обединеното кралство* от 2001 г. ЕСПЧ намери нарушение на чл. 2 от Европейската конвенция, гарантиращ правото на живот, в случай на психически болен затворник, Кристофър Едуардс, който е бил убит от друг психически болен затворник, настанен от затворническата администрация в килията на Едуардс. По такъв начин, както ЕСПЧ установи, “неговият живот е бил изложен на риск”.¹¹ Съдът също така взе предвид това, че Едуардс не е успял да използва ефективно паник-бутон, който е имал на разположение, тъй като той не е бил в изправност, както и фактът, че администрация не е получила от другите правоприлагащи и медицински органи достатъчно информация за психическото състояние на убицеца и той не е бил прегледан по подобаващ начин при приемането му в затвора.

* В края на краищата, жалбоподателят е изтърпял наказание лишаване от свобода от осем години и осем месеца, с една година и четири месеца по-малко от наложената му десетгодишна присъда.

⁸ ECHR, *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, §72.

⁹ ECHR, *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, Appl. No.39665/98 and 40086/98, Judgment from 9 October 2003.

¹⁰ *Id.*, §126.

¹¹ ECHR, *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, Appl. No.46477/99, Judgment from 14 June 2002, §63.

По делото на *Пиърс срещу Гърция* от 2001 г. ЕСПЧ реши, че материалните условия, в които е поставен един затворник в отделението за изолация на затвора в Коридалос представляват сами по себе си нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на чл. 3 от Европейската конвенция за правата на човека. Килията, която е обитавал затворника е била 4,5 на 2,5 метра. В нея той е бил настанен с още един затворник. Имало е само един прозорец на покрива, който не се отварял и който бил мръсен до степен да не позволява проникването на никаква светлина. В допълнение към това, на едната от двете врати на килията е имало малък отвор. Осветлението на килията се осигурявало от една електрическа крушка, светлината от която не е позволявала да се чете. В килията имало тоалетна от “азиатски тип”, но не е имало преграда или завеса, която да отдели тоалетната от останалата част на килията. В килията нямало умивалник, а в цялото крило имало само един душ, който обслужвал девет килии с по 2-3 души във всяка. През лятото в килията ставало много горещо, което правело положението трудно поносимо поради лошата вентилация. Затворникът е трябвало да прекарва част от вечерта и цялата нощ в килията. През останалото време той е имал възможност да излиза в малък общ двор.¹²

По делото на *Йоджалан срещу Турция* от 2003 г. ЕСПЧ реши, че условията на задържане на Абдула Йоджалан в затвора на остров Имралъ, където той е единственият затворник, не са били нечовешки и унижителни по смисъла на чл. 3 от Европейската конвенция за правата на човека. “Що се отнася до факта, че жалбоподателят е бил изолиран, съдът отбелязва, че той не може да бъде разглеждан като задържан в условията на сетивна изолация или на единична изолация. Вярно е, че единственият му контакт е със затворническия персонал, тъй като той е единственият затворник. Жалбоподателят има на разположение книги, вестници и, отскоро, радио. Той няма достъп до телевизионни програми и телефон. От друга страна, той се посещава два пъти дневно от лекари и веднъж седмично от своите адвокати (които, по време на процеса, са имали право да го посещават два пъти седмично). Освен поради факта, че достъпът до затвора на остров Имралъ е труден, не може да се каже, че той има ограничения да приема посещения от своите близки. Съдът отбелязва препоръките на КПИ, че държането на жалбоподателя в условия на относителна социална изолация не бива да бъде твърде дълго и че неговият ефект трябва да бъде компенсиран чрез предоставянето на достъп до телевизия и до телефонна комуникация с неговите адвокати и близки роднини. Но съдът също така има предвид и загрижеността на правителството, че жалбоподателят може да използва комуникациите си с външния свят, за да възобнови контактите си с членовете на въоръженото сепаратистко движение, на което той е бил ръководител. Не може да се каже, че тази загриженост е необоснована. Едно допълнително съображение е страхът на правителството, че в обикновен затвор би било трудно да се защити животът на жалбоподателя. Въпреки че споделя загрижеността на КПП за ефектите на продължителната социална изолация на жалбоподателя, съдът намира, че общите условия на задържане в затвора на остров Имралъ не са достигнали минималното равнище на суровост, необходимо за това, те да представляват нечовешко и унижително третиране по смисъла на чл.3 от Конвенцията. Следователно, по тази причина не е имало нарушение на тази разпоредба.”¹³

По делото *Илхан срещу Турция* от 2000 г. ЕСПЧ намери нарушение на чл. 3 от Европейската конвенция за правата на човека поради това, че, след като спрямо задържан е употребена сила, в резултат на което той е бил ранен в главата, неговото прехвърляне в болница за лечение е било забавено с 36 часа.¹⁴

¹² ECHR, Peers v. Greece, Appl. No.28524/95, Judgment from 19 April 2001.

¹³ ECHR, Öcalan v. Turkey, Appl. No.46221/99, Judgment from 12 March 2003, §§234-236.

¹⁴ ECHR, İlhan v. Turkey, Appl. No.22277/93, Judgment from 27 June 2000.

III. РЕФОРМАТА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗАТВОРИ СЛЕД ИЗМЕНЕНИЯТА НА ЗАКОНА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА ОТ 25.06.2002 г.

През юни 2002 г. бяха направени поредните изменения и допълнения на Закона за изпълнение на наказанията (ДВ, бр. 62, 2002 г.). Промените засегнаха не само текстовете, които бяха в грубо противоречие с европейските стандарти за третиране на лишените от свобода, но и такива, които уреждаха правния статус на Главна дирекция “Изпълнение на наказанията” и съответно на отделните затвори, както и свързаната с това регламентация на стопанската дейност. Очакваният ефект от промените беше насочен към подобряване на материалните условия и оптимизиране на дисциплинарната практика, стопанската и социалната дейност.

III.1 Пренаселеност и затворнически общежития от преходен тип

Разширяването на обхвата на осъдените, които могат да бъдат настанявани в затворнически общежития от открит и преходен тип не доведе до очакваното значително облекчаване на пренаселеността в корпусите на затворите. Увеличаването на относителния дял на лишените от свобода в затворническите общежития трябваше да доведе до подобряване на шансовете за по-бърза адаптация към живота на свобода и до увеличаване на възможностите за работа на осъдените, включително и на външни обекти. Това очакване обаче не се оправда, тъй като през последните месеци трудовата заетост в затворите е отбелязала намаляване. В отговор от 2 септември 2003 г. на писмо на БХК, главният директор на ГД “Изпълнение на наказанията” е привел данни, според които дялът на заетите с труд лишени от свобода през последните пет години и през първото шестмесечие на 2003 година е както следва:

Година	Дял на заетите /%/
1998 г.	33.8%
1999 г.	32%
2000 г.	33%
2001 г.	32%
2002 г.	32%
2003 г.	29%

Според измененията на ЗИН в затворнически общежития (ЗО) от открит тип се настаняват осъдените за първи път на лишаване от свобода до пет години за умишлени престъпления и осъдените за непредпазливи престъпления. Броят на лишените от свобода, изтърпяващи присъди в ЗО от открит тип се е променил във времето както следва:

Към 01.01.2002 г.	256
Към 01.01.2003 г.	482
Към 01.11.2003 г.	555

Тенденцията е към увеличение, но общият брой остава твърде малък и поради това не може да компенсира намаляването на трудовата заетост и увеличаването на общия брой лишени от свобода в местата за лишаване от свобода.

В общежитията от преходен тип могат да се настаняват осъдени с добро поведение, изтърпели най-малко шест месеца от наложеното наказание в затвор или затворническо общежитие от закрит тип и остътък от наказанието не по-голям от пет години. За разлика от лишените от свобода с малки присъди, които получиха възможността да изтърпяват по-голямата част от присъдите си при облекчени условия, тези от тях с присъди над 10 г., дори да не са рецидивисти, биха добили правото да бъдат условно-предсрочно освободени преди да добият правото да бъдат преместени в ЗО от преходен тип. Така затворник с 20-годишна присъда би получил право на УПО след изтърпяни 10 г., а едва след изтърпяване на 15 г. би получил правото да бъде настанен в ЗО от преходен тип. В резултат от промяната на сроковете, броят на лишените от свобода, изтърпяващи присъди в ЗО от преходен тип се е увеличил както следва:

Към 01.01.2002 г.	328
Към 01.01.2003 г.	672
Към 01.09.2003 г.	1104
Към 01.11.2003 г.	1110

Настоящият текст на чл. 12 ал. 2, ЗИН гласи: *“Рецидивистите, настанени в затворите и затворническите общежития могат да бъдат премествани в друг затвор или затворническо общежитие само в изключителни случаи, ако са се поправили и ако няма опасност да оказват отрицателно влияние върху другите затворници.”* Този текст в ЗИН говори за законодателна непрецизност, тъй като дава възможност за административен произвол, а стриктното придържане към него по никакъв начин не би допринесло за увеличаване на броя на лишените от свобода в преходните общежития. Стратегията на ГД “Изпълнение на наказанията” е чрез използване на законовите механизми за намаляване на пренаселеността да насърчава началниците на затвори по свое усмотрение да настаняват възможно най-голям брой лишени от свобода в преходни общежития до запълването на капацитета им. Началниците, по думите на служителите от Главната дирекция не изпълняват това нареждане, защото се презастраховат срещу бягства и други проблеми. От друга страна някои от началниците на затвори считат, че изпълнението само на формално-юридическите предпоставки за настаняване в ЗО не е достатъчно. Често въпреки изпълнението на изискването за изтърпян срок от наложената присъда, лишените от свобода не са се поправили и превъзпитали. Поради това ръководствата на затворите не могат да поемат риска да извършват настанявания в условия на занижена охрана, без да са убедени, че лишеният от свобода няма да се отклони от работа или да избяга. Във всеки случай на допускане на бягство ръководството на затвора бива санкционирано.

В някои от регионите на страната капацитетът на преходните общежития вече е запълнен (например, ЗО “Вит” към затвора в гр. Плевен). В затвора в гр. Белене значителна част от лишените от свобода са одобрени за преминаване в ЗО, но към затвора няма такава. Най-близкото до Белене ЗО “Вит” не е в състояние да приеме повече лишени от свобода. Според администрацията на затвора те биха могли да подадат молба за преместване в друго ЗО от преходен тип, в което има места като напр. ЗО “Разделна” към затвора в гр. Варна. То обаче е значително по-далече и изтърпяването на присъда там би лишило родители и близки от възможността да провеждат свиждане. Поради това лишените от свобода се принуждават да останат в корпуса на затвора.

Запазването на пренаселеността в корпусите на затворите, въпреки увеличаването на относителния дял на настанените в ЗО от открит и преходен тип бе обусловено от увеличаването на броя на лишените от свобода, който от 9041 за 2002 г. е нараснал на 9918 към 01. 11. 2003 г. Запазването или увеличаването на пренаселеността в няколко затвора бе причинено и от промяна на инструкцията за териториалното деление, която преподреди регионите от които лишени от свобода изтърпяват наказания във всеки от затворите. Така например осъдените рецидивисти от Сливенска област, които досега изтърпяваха наказания в затвора в Пазарджик, трябва да бъдат преместени в затвора в Бургас, а осъдените рецидивисти от Шуменска област, които изтърпяваха наказания в затвора в Бургас сега трябва да бъдат преместени в затвора в гр. Плевен. Тъй като шуменската група рецидивисти е почти два пъти по-малка от сливенската група, в затвора в гр. Бургас общият брой на лишените от свобода се увеличи с почти 100 души въпреки липсата на условия за настаняването им. Подобен ефект се прояви и в няколко други затвора.

III.2 Материални условия

Нерешеният със законодателните промени проблем с пренаселеността запази прякото си негативно влияние върху материалните условия в местата за лишаване от свобода. Те продължават да не отговарят на международните стандарти, а българското законодателство не регламентира задължителни стандарти за настаняване на лишените от свобода. Както г-н Петър Василев, главен директор на Главна дирекция “Изпълнение на наказанията” към Министерство на правосъдието изтъква в свое писмо до БХК, с номер 5349-1 от 18.07.2003 г., “Съгласно чл. 9 от ЗИН местата за лишаване от свобода трябва да отговарят на охранителните и на санитарните изисквания и да имат необходимите жилищни, комунално-битови и други помещения”. Той освен това подчертава, че “съответствието на материалните условия в затворите, поправителните домове, създадените към тях затворнически общежития и следствените арести с изискванията на посочената разпоредба от

закона, се определя съобразно препоръките на Европейските правила за затворите относно притока на достатъчно количество свеж въздух и дневна светлина, достъпа до санитарни възли и питейна вода, възможности за проветряване, отопление, къпане, медицинско обслужване, за организиране на образователни, спортни, трудови и други дейности.”

От посещенията на изследователи на БХК в местата за лишаване от свобода през 2002 и 2003 г. обаче се констатира, че все още условията в българските затвори за далеч от европейските стандарти. Във всички затвори и затворнически общежития има еднакви проблеми, свързани с достъпа до санитарни възли и използването на кофи за тоалетни нужди; с пренаселеността и малката квадратура на килиите; с недостига и лошото състояние на постелния инвентар; с липсата на места за съхранение на личните вещи на лишените от свобода; с оскъдната храна; и с неадекватното медицинско обслужване.

Според стандартите на Комитета против изтезанията към Съвета на Европа, на един лишен от свобода се полага по 6 кв. метра лично пространство. В почти никое от местата за лишаване от свобода в България тези стандарти не са изпълнени, а в някои дори има драстично разминаване с предписанията.

Такава е ситуацията в затворническите общежития в Троян и Кремиковци. В ЗО “Атлант” гр. Троян, при посещението си на 16.07.2003 г., изследователи на БХК установиха, че в първа група, първа килия (помещение с размери 5,70 м. на 9,65 м., т.е. 55 кв. метра) се обитава от 31 лишени от свобода. Оказва се, че на един лишен от свобода се падат едва по 1,77 кв. м. площ. Всички килии, които се намират от дясната страна на коридора в първа група са със същите размери, като във всяка живеят между 28 и 31 лишени от свобода.

Подобна е и ситуацията в затворническото общежитие “Кремиковци,” което е посетено от изследователи на БХК на 11.07.2003 г. В килия с площ 40,2 кв. м. площ са настанени 17 лишени от свобода, което прави по 2,36 кв. м. площ на човек. В дървените бараки, където е настанена пета група, 15 лишени от свобода са настанени в помещение с обща площ 31,5 кв. м., като на човек се падат по 2,1 кв. м. Най-тревожна е ситуацията в друга килия в корпуса на ЗО “Кремиковци,” където на 25,4 кв. м. са настанени 15 лишени от свобода, като на всеки от тях разполага с по 1,69 кв. м. лична площ.

В корпуса на затвора в гр. Бургас липсата на достатъчно пространство също е сериозен проблем. Там беше посетена килия с квадратура 26 кв. м. в първа група, която се обитава от 18 лишени от свобода, всеки от които разполага с по 1,44 кв. м. жилищна площ.

Таблицата по-долу дава информация за максималния брой лишени от свобода, настанени в една килия, по данни на администрацията на затворите от 2002 и 2003 г.

Затвор	Максимален брой лишени от свобода в една килия
Белене	16
Бобовдол	15
ПДН Бойчиновци	5
Бургас	15
Варна	30
Враца	11
Ловеч (ТПО Троян, ТПО Велико Търново)	25, 35, 45
Пазарджик	22
Плевен	25
Пловдив	16
Сливен	5
София	33
Стара Загора	15

Липсата на достатъчно финансови средства, както и пренаселеността в местата за лишаване от свобода, обуславят и проблемите с недостига на постелен инвентар, нощни шкафчета и други мебели (маси и столове) в килиите. В затворите в Пазарджик, Варна, Ловеч, Бобовдол, Пловдив, Враца, Плевен и Стара Загора липсата или лошото състояние на масите, столовете и шкафовете за лични вещи са отбелязани като крайно належащи проблеми. В затвора в Ловеч едно шкафче се пада на четирима лишени от свобода, а в затвора в Плевен в килия с 20 души има само три шкафчета за лични вещи.

Състоянието на килиите в Плевен е крайно тревожно. По пода балатумът или липсва, или е накъсан, стените са мръсни, при дъжд в килиите прониква вода от прозорците. Килиите са отворени само за няколко часа през деня, а през останалото време са заключени. Това създава сериозни хигиенни неудобства на лишените от свобода, които използват кофи за тоалетните си нужди почти през цялото денонощие. Когато кофите се напълнят, лишените от свобода споделиха, че се налага да ги изхвърлят през прозореца. В килиите няма течаща вода. Кофи за тоалетни нужди се използват още в затворите в Сливен, Варна, Ловеч, Пловдив, Бургас, Враца, Плевен, София и Стара Загора, но само през нощта. В някои места за лишаване от свобода кофите за тоалетни нужди не достигат. В затворническото общежитие “Атлант” в гр. Троян в най-населените килии, с по 35 души, има по 2-3 кофи в килия.

В част от местата за лишаване от свобода има недостиг или режим на водата и на парното отопление. Топла вода извън часовете за къпане и миене не се осигурява. В затвора в Пловдив има режим на водата. Там не се допуска използване на вода от лишените от свобода през нощта и за по-голямата част от деня. Подобна е и ситуацията в затвора на остров Белене.

Парното отопление в затворите в Ловеч и Враца, по думи на лишените от свобода, се пуска само за по няколко часа на ден. В затвора в Бургас достъп до баня се осигурява веднъж на две седмици, защото има проблем с набавяне на топла вода. През зимата на 2002-2003 г. поради липса на гориво, лишените от свобода са могли да ползват баня веднъж на три седмици.

Състоянието на санитарните възли в местата за лишаване от свобода е много занемарено. В ПДН Бойчиновци тоалетните са ремонтирани наскоро, но изследователите на БХК установиха, че мивките за счупени, има неработещи сифони, клекалата са мръсни. В затвора във Враца на етаж има по две тоалетни, които се използват средно от по 100 човека. Санитарните възли в затворническото общежитие в Троян, посетени от изследователи на БХК през ноември 2003 година, беше много лошо. Там настанените на един етаж 150 души ползват три тоалетни клетки и 5 чешми с течаща само студена вода.

Леглата в повечето места за лишаване от свобода са стари, амортизирани и се нуждаят от смяна на пружини и боядисване. Състоянието на дюшеците, одеалата и чаршафите, както и на дрехите, на личното бельо и хавлиени кърпи на лишените от свобода е лошо. В затвора в Белене летните армейски дрехи са достатъчни за всички, но няма големи размери за по-пълните лишени от свобода. В ПДН в Бойчиновци някои от лишените от свобода нямаха обувки или джапанки и ходеха боси по време на посещенията. Като цяло дрехите и бельото на лишените от свобода в Бойчиновци, Бургас, Ловеч, Бобовдол, Пловдив и Пазарджик бяха захабени, скъсани, мръсни и несъответни по размер.

В много от затворите и затворническите общежития лишените от свобода се оплакаха от лошата хигиена и от наличието на хлебарки. Във затворите във Варна и Плевен се получиха множество оплаквания от хигиената в шкафчетата за съхранение на храна в столовата и от наличието на хлебарки в помещенията за хранене и килиите.

III.3 Хранене

По-голямата част от интервюираните лишени от свобода се оплакват от качеството и количеството на храната. В отделни места за лишаване от свобода се получиха оплаквания по-скоро от качеството на храната, отколкото от количеството (затворите във Варна, Бойчиновци, Враца).

Средната стойност на един храноден за българските затвори за 2002-2003 г. е около 1,20 лв. Таблицата по-долу представя стойностите на един храноден в местата за лишаване от свобода според данните, предоставени от затворническата администрация за 2003 година.

Затвор	Стойност на един храноден в лв.
Белене	1,30
Бобовдол	1,20
Бойчиновци	1,27
Бургас	1,20
Варна	2902 ккл
Враца	1,30
Ловеч	1,05
Пазарджик	1,12
Плевен	2,12
Пловдив	1,00
Сливен	няма данни
София	1,80
Стара Загора	1,00

В изчисления храноден се включват освен средствата за храна, предвидени по бюджет, също и приходите на местата за лишаване от свобода от собствените им стопанства. В затвора в Пазарджик, например, стойността на един храноден е 1,12 лв., като от тях едва 0,44 лв. се набяват от бюджета, а останалите за от собствени приходи. В затвора в Ловеч от началото на годината до 13.03.2003 г. не са били привездани средства за храна от бюджета.

На работещите лишени от свобода се полагат добавки към храната, но в някои места за лишаване от свобода те се изразяват само в допълнителна дажба хляб (затвора в Сливен и Ловеч). В затвора в Пазарджик добавките за работящи са вафли, хляб, маргарин или халва. В затвора във Враца надбавката за работещите е на стойност 0.30 лв. и представлява допълнително 175 г. хляб с яйце или колбас. В затвора в София надбавката за работещите също е 0.30 лв. Тя се изразява в допълнителна храна под формата на консерва, колбас и др.

В някои места за лишаване от свобода месо се сервира доста по-често, отколкото в други. В затворите в Пазарджик и София, например, месо се сервира 6 дни в седмицата. В затвора в Бобовдол месо също се сервира почти всеки ден. В затвора в Пловдив месо е включено в менюто 1-2 пъти в седмицата, а в затвора в Ловеч – 2-3 пъти в месеца (по данни на лишените от свобода, макар че според администрацията месо се сервира през ден). В затвора във Враца месо се предлага веднъж в седмицата. В затвора във Варна се сервира супа с месо за закуска три дни в седмицата, а ястия с кайма се сервират 2 пъти седмично. В затвора в Плевен на затворник за едно хранене се полагат приблизително 150 гр. хляб и около 50 гр. месо.

В ПДН в Бойчиновци бе посочено, че дневното меню трудно осигурява необходимите 3492 ккал на ден. Това се обяснява с факта, че често се налага месни продукти да се заменят със соеви такива, които са по-ниско калорични. Според заместник-началника по стопанската дейност за обяд два пъти седмично се дава месо и веднъж – риба, но от разгледаното меню беше видно, че за седмицата 21.07 - 03.08.2003 г. не беше включено месо в нито едно от храненията. Готвачът обясни, че месо се включва в ястията, само когато се заколи животно от стопанството към дома. Това очевидно не става често.

В затвора в София по данни на главния готвач отделно се приготвя и диетична храна за боледуващи от: диабет (15 човека), язва (80 човека) и чернодробни заболявания (20 човека).

III.4 Медицинско обслужване в местата за лишаване от свобода през 2003 г.

III.4.1 Правен статус

Правните проблеми, които възникнаха след приемане на Закона за лечебните заведения (ЗЛЗ), се задълбочиха и доведоха до сериозно влошаване на медицинското обслужване на пациентите и непреодолими проблеми за служителите. Липсата на регистрация по ЗЛЗ на медицинските служби

прави медицинската дейност в тях незаконна. Издаваните медицински документи също са в несъответствие с приложимата нормативна уредба. Липсва документно оформление за информираното съгласие на пациента.

Събираната в системата на МЛС медицинска информация не е в съответствие с приетата за страната. Тя е много по-ограничена. Допълнителен проблем е, че тя не е публична и не се предоставя по регламентиран ред дори на МЗ, което представлява нарушение на чл.6, ал.3 от ЗЛЗ.

Наличните аптеки в затворите също не са регистрирани в противоречие със съответния закон. За предписването на определени медикаменти се нарушава и Закона за контрол на наркотичните вещества и прекурсорите.

В българското законодателство има норма за продължителността на един медицински преглед и тя е 20 минути. В една медицинска служба се правят най-малко 10 000 прегледа годишно. Има остър дефицит на среден медицински персонал въпреки големия обем прегледи. Около 90 % от затворниците разполагат с медицински картони, а в някои затвори 100 % (Плевен и др.).

Службите в МЛС не схващат Националния рамков договор и пакетите медицинско обслужване, определени от Министерство на здравеопазването, като задължителни за тях. Профилактични прегледи в съответния обем и честота се правят в много ограничен мащаб общо за системата. Входящият медицински преглед все още не включва рутинно измерване на телесното тегло. Проблем представлява и информационното осигуряване за здравното състояние на затворниците при движението им между различните затвори и към/от други институции (следствени арести, РПУ и др.)

През лятото на 2003 г. Министерски съвет издаде Постановление № 159 за определяне на медицинските центрове към затворите като лечебни заведения по смисъла на чл.5, ал.1 от ЗЛЗ, както и Правилник за устройството и дейността им. Това налага наемаването на работа на минимум трима лекари и/или стоматолози. Този факт предполага назначаването на минимум 10 лекари/стоматолози допълнително в системата на МЛС. Избраната форма по ЗЛЗ предполага в тях да се извършва само специализирана медицинска помощ съгласно чл.16 от ЗЛЗ, като оставя вакуум в първичната медицинска помощ.

В цитираните документи не е споменато, че учредените лечебни заведения са юридически лица, както се изисква от чл.35, ал.2 от ЗЛЗ, което прави регистрацията им невъзможна. Възможно е да започнат дейността си с разрешение, но такова все още не е получено към ноември 2003 г.

III.4.2 Икономически параметри

Общата издръжка на един затворник, а оттам и за медицинското му обслужване, бе реално по-ниска за 2003 г. от предходния период. Средствата за здравеопазване все още не са обособени в бюджетите на местата за лишаване от свобода.

Другият източник на финансиране - НЗОК, който след няколкогодишни опити започна да играе реална роля в закупуването на лекарства и извършване на прегледи и изследвания, стана практически неизползваем. След мащабната акция на НЗОК от края на 2003 г. за установяване на редовните платци на здравноосигурителни вноски се установи, че почти всички затворници, попаднали в МЛС след 2000 г. са с неплатени вноски за периоди преди задържането си. По закон Министерството на правосъдието заплаща здравноосигурителните вноски на лишените от свобода само за времето на изтърпяване на наказанието. Самите затворници по правило нямат средства да изплатят сумите. В резултат НЗОК отказва финансиране за лечение и изследвания на може би 80 % от затворниците.

В медицинските служби бяха доставени специализирани МПС за транспорта на болните. Те обаче са без медицинско оборудване и на практика се използват за общите транспортни нужди на посетените затвори.

III.4.3 Зависимости

В затворите във Варна, Бургас, Пловдив, Бобовдол и София има изразена тенденция към увеличаване броя на зависимите от наркотици, по анамнестични данни. Специализирано медикаментозно лечение е възможно само в затворническите болници в Ловеч и София.

III.4.4 Туберкулоза

След рязкото увеличение на заболяемостта от туберкулоза през 1996-97 г. през 2002-2003 г. бе отбелязано константно понижено ниво заболяемостта от туберкулоза като продължение на тенденцията за намаляване от 2000 г. насам. Без съмнение това се дължи до голяма степен на високия брой хоспитализирани и лекувани болни и активната, адекватна терапия, провеждана в туберкулозния диспансер в Ловеч. В това заведение, единствено от провинциалните затвори в България, са осигурени всички предпоставки за успешно лечение на заболяването. Средният престой там е няколко месеца поради ограничения брой легла и големия брой болни.

По правило изискванията от медицински и нормативен характер за периода на реконвалесценция не са изпълнени в провинциалните затвори, което създава основателни предпоставки за инвалидизиране на болните и дори за смъртта им. В около 40 % от посетените през 2003 г. затвори не се осигурява необходимата оздравителна диета. В затвора в Стара Загора дори липсват искания за такава диета. Най-често като причина за това се изтъква липсата на средства. Закономерни са случаите на рецидивирание и изостряне на заболяването в някои затвори.

Общоприета практика стана извършването на профилактични прегледи с флуорограф ежегодно. Стоматологичното обслужване определено е подобро в сравнение с периода 2000-2002 г.

По своята същност медицинските проблеми в местата за лишаване от свобода са твърде комплексни, многобройни и сериозни. Тяхното решаване, както и гарантираното спазване на правата на затворниците и задържаните от страна на медицинските работници, изискват самостоятелност на службите, самостоятелна администрация и увеличени целеви средства от бюджета на МППЕИ.

IV. ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАКТИКА – АНАЛИЗ НА ПРАКТИКАТА ОТ 2002 И 2003 Г.

IV.1 Общи данни

Затворническото всекидневие е подчинено на режима. Както е отбелязано в Закона за изпълнение на наказанията, режимът спомага за установяване на необходимия ред и дисциплина, както и за целесъобразното разпределение на времето през денонощието. В предходната публикация на БХК, посветена на състоянието на правата на човека в българските затвори¹⁵ бе посочено, че свързаната с режима практика на констатиране на нарушения и налагане на наказания в затворите все още не е уеднаквена.

Настоящото изследване на Български хелзински комитет на дисциплинарната практика в българските затвори обхваща един интересен период, през който беше променена законовата уредба, а това се отрази на промяна в практиката на смяна на режим на лишените от свобода, в налагането на наказания и поощрения, в условно предсрочното освобождаване и настаняването на работа в местата за лишаване от свобода.

IV.2 Поощрения

Неделим и пряко обвързан с поддържането на дисциплината компонент в местата за лишаване от свобода е поощрението (наградата). Според чл.74 от ЗИН то се дава за подчертана дисциплинираност, за значителни трудови постижения и за други положителни прояви лишените от свобода. С промените на ЗИН от 2002 г. се въведоха два нови вида поощрения: чл. 74, ал.1, т. “и”

¹⁵ Правата на човека в българските затвори, София, БХК, 2002.

“отпуск до 12 часа извън мястото за лишаване от свобода за лишените от свобода, настанени в затворнически общежития от открит и преходен тип” и чл. 74, ал.1, т. “к” “заличаване или отмяна на наложено дисциплинарно наказание”.

Събраната през 2002 г. информация от БХК от МЛС сочи като двете най-предпочитани от ръководствата на затворите награди домашният отпуск до 2 и 5 денонощия и увеличаването на полагащите се по режима суми за задоволяване на лични нужди до 50 % за срок от един месец. В затворите в Белене, Бобовдол, Бургас, Враца, Плевен и Пловдив домашният отпуск до 2 или 5 денонощия е най-често даваната награда за 2002 г. В затворите в Ловеч и в Стара Загора лишените от свобода са награждавани предимно с извънредно свиждане или хранителна пратка. Най-много награди под формата на увеличаване на полагащите се по режима суми с 50 % за един месец са давани в затворите в Белене, Бургас, Ловеч и Пловдив и Пазарджик. Тази статистика е обяснима и логична, като се има предвид тежкото социално и материално положение на повечето лишени от свобода в българските затвори и ограничените финансови ресурси на МЛС.

В затворите в Белене, Бобовдол, Ловеч, Плевен, Стара Загора броят на поощренията надвишава броя на наказанията.

Затвор	Най-често давана награда	Втора по честота на даването награда	Брой поощрения
Белене	до 5 дни домашен отпуск – 106	увеличение на сумите по режима с 50% - 88	197
Бобовдол	до 5 дни домашен отпуск – 148	извънредно свиждане или хранителна пратка - 117	377
ПДН Бойчиновци	парични и предметни награди – 38	екскурзия – 35	90
Бургас	домашен отпуск до 2 или до 5 денонощия – 442	увеличение на сумите по режима до 50% - 223	няма данни
Варна	няма данни	Няма данни	няма данни
Враца	домашен отпуск до 5 денонощия	извънредно свиждане или хранителна пратка	121, 510 л.св.
Ловеч	извънредно свиждане или хранителна пратка – 703	увеличение на сумите по режима с 50% - 389	824 л.св., 1559 награди
Пазарджик	увеличение на сумите по режима с 50% - 291	до 2 дни домашен отпуск – 106	584
Плевен	до 2 дни домашен отпуск – 157	до 5 дни домашен отпуск – 131	486
Пловдив	до 5 дни домашен отпуск – 207	увеличение на сумите по режима с 50% - 192	528 л.св.
Сливен	няма данни	няма данни	189
София	няма данни	няма данни	няма данни
Стара Загора	извънредно свиждане или хранителна пратка – 530	до 5 дни домашен отпуск – 301	1387

IV.3 Нарушения

С промените на чл. 40 в ЗИН от юни 2002 г. се въведоха няколко вида нови ограничения за лишените от свобода: да получават и притежават печатни и други материали с порнографско съдържание или проповядващи национална, етническа, расова или религиозна омраза, да провеждат митинги и групови протести, да провеждат събрания, които не са разрешени от администрацията, да се придвижват безконтролно в и извън района на местата за лишаване от свобода, освен в случаите, предвидени в закона. Това значително увеличи напрежението сред лишените от свобода, още повече като се има предвид пренаселеността, с която се характеризира разглежданият период от средата на 2002 г. до края на 2003 г. и свързаните с нея битови и социални проблеми.

Най-често лишените от свобода желаят да изразят единна позиция по определен наболял проблем в затвора или затворническото общежитие (ЗО), който е свързан с условията на живот, действията на администрацията или на охранителни състав в затвора или ЗО спрямо тях. Така по разбираеми

причини те не биха получили разрешение за провеждане на събрание, което лесно би могло да прерасне в протест. Те рядко могат да ползват и възможността да направят проблемите си обществено достояние чрез медиите, тъй като медиите трябва да получат разрешение от съответния началник на затвор или ЗО (чл.34, ал. 3 ЗИН), а той най-често е пристрастен към проблемите, които предстои да бъдат изложени.

От предоставената от някои затвори статистика за нарушенията през 2002 г. може да се направи изводът, че в затворите в Пловдив, Стара Загора и ПДН в Бойчиновци най-многократно извършеното нарушение е сбиване между лишени от свобода – в затвора в Пловдив делът на сбиванията от всички нарушения за 2002 г. е 17 %, в затвора в Стара Загора той е 30 %, а в ПДН в Бойчиновци – също 30 %. В затворите в Пазарджик, Враца и Бургас най-често извършваните нарушения са притежанието на непозволенни вещи, опитът за внасяне на неразрешени писма, вещи и предмети, кражбата и измамата. От затворите в Бобовдол, Варна, Ловеч, Плевен, София, Сливен не е събрана статистика за извършените през 2002 г. нарушения.

2002 г. Затвор	Най-многократно наказвано нарушение	Следващо по честота на наказване нарушение	Общ брой на наказани нарушения
Белене	неизпълнение на разпореждане – 39	насилие - 29	166
Бобовдол	няма данни	няма данни	322
Бойчиновци	побои – 27	други	91
Бургас	кражба, измама, присвояване – 91	хазарт – 80	442
Варна	няма данни	няма данни	няма данни
Враца	непозволенни вещи и предмети – 73	нарушения във връзка с трудовия процес, неспазване на заповеди – 55	192 за 07-12.2002
Ловеч	няма данни	няма данни	560
Пазарджик	опит за изнасяне и внасяне писма и неразрешени предмети – 452	неразрешени връзки и свиждания – 175	1341
Плевен	няма данни	няма данни	204
Пловдив	побой между лишени от свобода – 72	внасяне, приготвяне и употреба на алкохол – 38	427
Сливен	няма данни	няма данни	305
София	няма данни	няма данни	539
Стара Загора	побой – 141	неподчинение или неизпълнение на заповед - 76	466

Безспорен и признат, както от ръководствата на затворите, така и от лишените от свобода, е фактът, че пренаселеността, липсата на достатъчно мебели за съхраняване на лични вещи, липсата на възможност за включване в трудовия процес или други дейности извън килиите, дават пряко отражение върху картината на нарушенията. Ето защо вероятно точно в подобряване на материалните условия в местата за лишаване от свобода трябва да се търси разрешение на проблема с дисциплината на лишените от свобода.

От друга страна анализът на информацията относно нарушенията показва, че в няколко затвора лишени от свобода могат безпроблемно да играят на карти, докато в други затвори това се отчита като нарушение, което бива санкционирано. В няколко затвора липсата на дрехи за затворници с по-едро телосложение е причина те да бъдат освободени от общото за всички задължение да носят униформено облекло на колективни мероприятия. Стига се до парадокса затворник с по-слаба фигура да бъде наказван за това, че не носи казармени дрехи, а едрият затворник да не бъде санкциониран. Подобни констатации, както и огромните различия по отношение на дисциплинарната практика в отделните затвори създават впечатлението, че пенитенциарната система в България все още не е подчинена на ясно дефинирани правила.

IV.4 Процедура по установяване на извършено нарушение и налагане на наказание

В случаи на извършване на нарушение от лишен от свобода служителят, който го е констатирал, е длъжен да изготви докладна записка до началника на затвора. В нея той трябва подробно да опише фактичката обстановка – какво точно се е случило, кои са нарушителите и какви действия са били предприети за предотвратяване или преустановяване на нарушението. Когато се налага да се използват засилени предпазни мерки, описанието в докладната записка трябва да съдържа информация какво е наложило използването им, какви точно мерки са били използвали, както и кога е отпаднала необходимостта от използването им. Служителят трябва също да посочи свидетели на инцидента и да приложи обяснения на нарушителите и свидетелите. Пак в докладната записка служителят може да предложи наказание, което да бъде наложено. След това докладната записка се предава на инспектор СДВР на групата, който от своя страна дава в резолюция предложение за налагане на дисциплинарно наказание.

Инспекторите са специалисти с педагогическо образование и тяхната функция е регламентирана в закона както следва: “В местата за лишаване от свобода се провежда диференцирана възпитателна работа, насочена към поправяне и превъзпитаване на осъдените, повишаване на тяхната култура, правна и нравствена съзнателност.”¹⁶ Участието на ИСДВР в наказателната процедура е режимна дейност, която кара лишените от свобода да ги възприемат като част от машината за сигурност в затвора, а не като педагози и възпитатели. От друга страна обаче ангажирането на инспекторите със становище за извършеното нарушение, както и с преценка за размера на наказанието, което трябва да бъде изтърпяно е гаранция, че наказанието ще е съобразено с личностните особености на нарушителя и ще има очаквания корекционен и възпитателен ефект. В хода на настоящото изследване не бе възможно да се изготви статистика в каква част от случаите при констатиране на нарушения и изготвяне на докладни записки мненията на ИСДВР, зам. началника и началника на затвора по отношение на вида и размера на наказанието се разминават.

След като ИСДВР приключи работата си по докладната записка тя се предава на зам. началника по социална дейност, който също се съгласява или не с предложеното наказание. В чл. 78 (1) ЗИН е посочено: “Дисциплинарните наказания се налагат от началника на затвора”. Законът обаче не задължава началника преди това да се запознае подробно с изготвената документация и да изслуша нарушителя. (Например в затвора в гр. Ловеч бившият началник е делегирал това си право на свой заместник). Самото наказание се налага на т.нар. Комисия по разпределение, пред която нарушителят трябва да бъде изслушан. Заповедта за налагане на дисциплинарно наказание трябва да бъде добре мотивирана. В противен случай, независимо дали заповедта е обжалвана или не от наказания, тя може да бъде отменена от ГДИН. При интервюиране на лишени от свобода, които са били наказани, бе изяснено, че в отделни случаи не им се предоставя думата, за да дадат обяснения за извършеното нарушение.

През август 2003 г. л.св. Б. И. от ЗО “Кремиковци” е бил наказан с “изолиране в наказателна килия” – първо за срок от три денонощия, а по-късно за срок от пет денонощия. Наказанията му са били наложени за това, че “обвинил служители от ръководството в тенденциозно отношение спрямо него”. Преди налагането на двете наказания И. е подготвил писмена защита. По време на налагането на наказанията в Комисията по разпределение, на лишения от свобода не му е била предоставена възможност да се защити - през цялото време е бил прекъсван от присъстващите служители. Непосредствено след налагането на наказанията той ги е обжалвал и в момента очаква насрочване на дело (2 дела). Опасява се, че отново няма да му бъде предоставена възможност да се защити поради което желае да упълномощи защитник – има право на такъв (чл. 78б, ал. 3).

В хода на настоящото изследване стана ясно, че отделни аспекти от дисциплинарната практика трябва да бъдат прецизирани. В предходната публикация бе направен опит да се анализира практиката по констатиране на нарушенията, след което да се направи съпоставка с практиката по налагане на дисциплинарни наказания. Между извършването на нарушението и налагането на наказанието често има интервал, който може да е от няколко часа до няколко дни. През това време се извършва проверка на фактите. В затвора в гр. София е отделена специална килия за настаняване на лишени от свобода до изясняване на ситуацията. Килията е известна с абривиатурата ДИС.

¹⁶ ЗИН, чл. 65.

На 30.01.2003 г. след като през целия ден е страдал от силен зъбобол, без да му е оказана необходимата помощ, л. св. М. П. е изразил протеста си, като е счупил стъкло на вратата на килията пред очите на охранителни служители. Непосредствено след инцидента му е оказана специализирана стоматологична помощ, след което в около 20:00 часа е бил настанен до изясняване на ситуацията в Първи отряд, където е обособена "Зона с повишена сигурност". В килията той е бил изолиран до 04.02.2003 г., когато е бил наказан да изтърпи "изолиране в наказателна килия" за срок от 7 деноноция. Наказанието е започнало да тече от датата на налагането му, а не от изолирането до изясняване на ситуацията. Според наказателната практика на затвора дните, прекарани в килия ДИС, не се приспадат от размера на наложеното наказание.

Според дежурният офицер капитан Д. и ст. сержант Л. И., които са били на смяна на 30. 01. 2003 г., продължителността на престоя в килия ДИС не е повече от едно денонощие. Случаят на л.св. П., който бе прекарал почти четири деноноция във въпросната килия те обясниха с факта, че той не би могъл да бъде наказан през почивните дни, и в такива случаи наказанието се налага в първия работен ден след празниците.

Според служител от режимно-административната служба (РАС) на затвора нормативният документ, регламентиращ престоя в килия до изясняване на ситуацията, е "полицейския закон". Никъде в ЗИН обаче няма препратка за задържане на лица в местата за лишаване от свобода на основание чл. 70 от ЗМВР. Самото задържане до изясняване на ситуацията, независимо от неговата продължителност, не се оформя документално. Служителите от РАС не отчитаха престоя в килия ДИС като наказание, с което обясняваха защо престоят там не се приспада от наказанието.

Гореописаната процедура по работа с докладните записки за нарушения действително изисква извършването на разследване и мнението на няколко пенитенциарни служители. В хода на извършване на проверката част от докладните записки за нарушения могат да не бъдат потвърдени от събраните доказателства. Поради това може да се предположи, че броят на докладните за нарушения ще е по-голям от броя на наложените наказания. В други случаи, когато нарушението е малозначително, могат да бъдат предприети само леки педагогически мерки.

Съпоставката между данните, предоставени за броя на установените нарушения и наложените наказания от 2002 г. (вж. таблицата по-долу) показва, че почти във всички места за лишаване от свобода в страната обикновено за едно нарушение се налага едно наказание на един лишен от свобода.

Затвор	Брой нарушения за 2002 г.	Брой наказания за 2002 г.
Белене	166	166
Бобовдол	322	322
ПДН Бойчиновци	91	91
Бургас	442	441
Варна	няма данни	няма данни
Враца	192 за 07-12.2002	169 за 07-12.2002
Ловеч	560	560
Пазарджик	1341	1343
Плевен	204	175
Пловдив	427	602
Сливен	305	371
София	539	539
Стара Загора	466	372

В затворите в Стара Загора, Враца и Плевен са наложени по-малко наказания в сравнение с извършените нарушения. В затворите в Сливен и Пловдив статистиката показва обратната тенденция. Обяснението на ръководствата на тези два затвора е, че едно нарушение се извършва от няколко лишени от свобода и много по-рядко се налагат две наказания за едно нарушение на един и

същ лишен от свобода. В писмото си до БХК от 07.04.2003 г. началникът на затвора в Пловдив е пояснил, че примери за такива нарушения са “татуиране от един затворник на друг – тогава се наказват и двамата за едно нарушение, игра на хазарт – едно нарушение, няколко нарушители и няколко наказания”. От друга страна, деловодството на затвора в Пловдив не е дало гореспомнатите нарушения като често извършвани. Началникът също е уточнил, че “в редки случаи, но само при доста тежки нарушения или при рецидивирание в даден вид нарушения, на един л.св. може да са налагани съгласно чл.79, ал.3 от ЗИН две наказания, макар да има едно нарушение”.

Практиката от първото деветмесечие на 2003 г. сочи различна тенденция:

Затвор	Брой на докладните записки за нарушения, извършени от л.св. за периода 01-09.2003 г.	Брой заповеди за наложени дисциплинарни наказания за периода 01-09.2003 г.
Белене	170	171
Бобовдол	207	156
Бойчиновци	138	58
Бургас	991	572
Варна	470	509
Враца	404	229
Ловеч	703	454
Пазарджик	635	545
Плевен	133	205
Пловдив	432	522
София	980	445
Сливен	976	256
Стара Загора	307	390

Тази таблица показва колко процедурата по събиране на доказателства се различава в различните затвори. Докато в някои броят на докладните записки е по-малък от наложените наказания, в други той е с пъти по-голям. По-големият брой на наложените наказания отколкото са докладните записки в затворите в Белене, Варна, Плевен, Пловдив и Стара Загора вероятно се дължи на изготвянето на по-голям брой докладни записки за нарушения, описващи деяния, в които като нарушители фигурират по няколко лишени от свобода – напр. сбиване или игра на карти. Това само по себе си е показател за различията в насочването на дисциплинарната репресия в различните затвори. Когато докладните записки са много на брой, служителите от НОС вероятно са по-прецизни и в много по-голяма степен следят за спазването на режима и документират всяко нарушение, или обратно, докладни записки се изготвят само за явни и сериозни нарушения на правилника за вътрешния ред.

IV.5 Наказания

С измененията и допълненията на Закона за изпълнение на наказанията от 2002 г. (ДВ, бр. 62 от 2002 г.) бяха отменени наказанията “мъмрене”, “лишаване от право на кореспонденция - за срок до три месеца”, “лишаване от право на свиждане - за срок до три месеца” и “лишаване от право да получават хранителни пратки - за срок до три месеца” (уредени съответно в букви б), е), ж) и з) на бившия чл.76 от ЗИН). Вероятно причините за това са били комплексни: осъзнаването на ниската ефективност на тези наказания в посока превъзпитание, съображението за финансовите затруднения, които затворите изпитват в набавяне на храна и лични вещи, свързани с поддържане на хигиената (които често се доставят при свиждания и в колети), виждането, че поддържането на връзки с външния свят улеснява процеса на интеграция и ресоциализация след изтърпяване на наказанието. Беше въведено само едно ново наказание “отмяна на награда, която не е ползвана”, което на практика почти не се използва.

Промените в чл.76 ЗИН, както беше споменато в предишното изследване на БХК,¹⁷ сами по себе си увеличават правата и свободите на лишените от свобода, но все пак стесняването на периметъра на

¹⁷ Правата на човека в българските затвори, с.15.

наказанията създаде възможност за увеличаване броя на наложените по-тежки наказания, свързани с изолации, което не можеше да доведе до хуманизиране на пенитенциарната система. Предоставената информация от българските затвори за 2002 г. показва, че най-често налаганите наказания са били извънредно дежурство по поддържане на хигиената, изолиране в наказателна килия без излизане на работа и намаляване на полагащите се суми по режим. В затвора в Бобовдол от общо 322 наказания, 152 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (47 %). В затвора в Ловеч 142 от общо 560 наказания са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (25 %). В затвора в Пазарджик от общо 1343 наказания 503 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (37 %). В затвора в Плевен от общо 175 наказания 60 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (34 %). В затвора в Пловдив от общо 602 наказания 168 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (28 %). В затвора в Сливен от общо 371 наказания 109 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (29 %). В затвора в Стара Загора от общо 372 наказания 168 са изолиране в наказателна килия без излизане на работа (45 %). При това в затворите в Бобовдол, Пловдив, Сливен и Стара Загора изолирането в наказателна килия без излизане на работа е било най-често налаганото наказание. В затворите в Пазарджик, Плевен и ПДН в Бойчиновци то е било второ по честота на налагането за 2002 г. За затворите в София, Белене и Варна информация за 2002 г. не бе събрана. Затворът във Враца прави изключение от тази обща картина, тъй като там най-често налаганото наказание е “бележка с предупреждение”, която е налагана 102 пъти за периода юли- декември 2002 г. (от общ брой на наказанията за втората половина на 2002 г. – 169).

Затвор	Най-многократно налагано наказание	Следващо по честота на налагането наказание	Общ брой на наказанията
Белене	за последните 6 месеца са наложени 43 наказания с изолация в наказателни килии	няма данни	166
Бобовдол	изолиране в наказателна килия без работа - 152	извънредно дежурство по хигиената - 85	322
Бойчиновци	извънредно дежурство по хигиена- 51	изолиране в наказателна килия без работа -19	91
Бургас	лишаване от право на кореспонденция за срок до 3 месеца - 230	лишаване от право на свиждане за срок до 3 месеца -107	441
Варна	няма данни	няма данни	няма данни
Враца	бележка с предупреждение – 102 за втората половина на 2002	извънредно дежурство по хигиена – 41 за втората половина на 2002	169 за 07-12.2002
Ловеч	извънредно дежурство по чистота - 188	намаление полагащите се суми по режима до 50 % - 162	560
Пазарджик	извънредно дежурство по чистота - 547	изолиране в НК без излизане на работа - 503	1343
Плевен	извънредно дежурство по чистота - 67	изолиране в НК без излизане на работа - 60	175
Пловдив	изолиране в наказателна килия без излизане на работа - 168	намаляване на полагащите се по режима суми - 107	602
Сливен	изолиране в наказателна килия без работа - 109	няма данни	371
София	няма данни	няма данни	539
Стара Загора	изолиране в наказателна килия без излизане на работа - 168	извънредно дежурство по хигиена - 130	372

Като се има предвид, че изолираните в наказателна килия без излизане на работа, освен забраната да провеждат свиждания, нямат право на хранителни пратки и пари за лични нужди (чл.76а, ЗИН), се оказва, че нововъведените разпоредби в ЗИН са дори по-нехуманни от предходните.

Горепосочената тенденция се наблюдава и през първото деветмесечие на 2003 г. В таблицата по-долу могат да бъдат отчетени различията в отделните затвори за 2003 г.:

Затвор	Брой на лишени от свобода към 1.11.2003 г.	Брой заповеди за наложени дисциплинарни наказания	Брой наложени наказания по чл. 76, букви “К” и “И” от ЗИН – общо	Относителен дял на наложените наказания като % от всички наказания
Белене	604	171	61	35.67
Бобовдол	443	156	85	54.50
Бойчиновци	130	58	39 ¹⁸	67.24
Бургас	773	572	220	38.50
Варна	895	509	217	42.63
Враца	678	229	86	37.55
Ловеч	1358	454	128	28.20
Пазарджик	676	545	197	36.14
Плевен	681	205	96	46.83
Пловдив	908	522	231	44.25
София	1466	445	263	59.10
Сливен	310	256	89	34.77
Стара Загора	996	390	181	46.41

Най-малък е относителният дял на изолациите в наказателна килия от общия брой на заповедите за наказания в затворите в Сливен, Белене и Пазарджик, а най-висок – в ПД гр. Бойчиновци и в затворите в София и Бобовдол. Относителният дял на изолациите по чл. 76, б. “к” и б. “и” от ЗИН спрямо общия брой на лишени от свобода в затвора поставя на челните места затворите в Бургас, Пазарджик и Сливен.

Сроковете за изолиране в наказателна килия също са важен компонент в дисциплинарната практика на затворите за 2003 г. Както става ясно от таблицата по-долу, ръководствата на затворите нямат единна практика в това отношение:

Затвор	Брой наложени наказания по чл. 76, букви “К” и “И” от ЗИН – общо	До 7 денонощия	Над 7 денонощия
Белене	61	18	43
Бобовдол	85 (включително 21 по чл. 81 от ЗИН)	14	50
Бойчиновци	39 по чл. 124, б. 3 от ЗИН	29 до 3 дни	10 до 5 дни
Бургас	220	120	100
Варна	217	158	59
Враца	86	57	29
Ловеч	Не се води статистика		
Пазарджик	197	136	61
Плевен	96	66	30
Пловдив	231	154	77
София	263	194	69
Сливен	89	63	26
Стара Загора	181	83	98

В някои затвори (Варна, Пазарджик, Пловдив, София, Сливен) преобладават краткосрочните изолации, а в други (Белене, Бобовдол, Стара Загора) – дългосрочните. Два от затворите за

¹⁸ В ПДН “Бойчиновци” наложените наказания са по чл. 124, б. 3 от ЗИН: “изолиране в наказателна килия със или без извеждане на работа и училище - до пет денонощия за общия и до десет денонощия за строгия режим.”

нерецидивисти в гр. Белене и Стара Загора и два от затворите за рецидивисти в гр. София и Плевен са привели данни от 2003 г. за изолиране по чл. 76, б. "и", ЗИН (с излизане на работа) отделно от изолирането по чл. 76, б. "к", ЗИН (без излизане на работа). Наказанията без излизане на работа се налагат на неработещи затворници, които много по-често извършват наказания в сравнение с работещите. Вероятно поради спецификата на нарушенията, извършвани от рецидивисти, в трите затвора, в които те се настаняват – в Белене, Бобовдол и Стара Загора броят на изолациите над 7 денонощия значително надвишава тези до 7 денонощия. Във всички останали затвори по-добрата адаптивност на рецидивистите към затворническите условия е наложила практиката да се налагат повече на брой кратки изолации в наказателна килия в сравнение с изолациите над 7 денонощия.

Затвор	Брой наложени наказания по чл. 76, букви "К" и "И" от ЗИН – общо	По чл. 76, б. "И"			По чл. 76, б. "К"		
		До 7 денонощия	Над 7 денонощия	Общо	До 7 денонощия	Над 7 денонощия	Общо
Белене	61	11	1	12	7	42	49
Плевен	96	10	2	12	56	28	84
София	263	23	-	23	171	69	240
Стара Загора	181	4	6	10	79	92	171

Максималният срок за изолиране в наказателна килия според ЗИН е до 14 денонощия. В противоречие със закона, в отделни случаи на лишението от свобода могат да бъдат налагани две и повече последователни изолации. След изтърпяване на 14 денонощия започва изтърпяване на следващата изолация. Съгласно чл. 106, ППЗИН *"Не могат да бъдат изпълнявани последователно без прекъсване най-малко от 3 дни две или повече наказания изолиране в наказателна килия със или без излизане на работа, освен ако общият им размер е до 20 денонощия."* В противоречие със ЗИН, с подзаконов нормативен акт срокът на изолирането в наказателна килия без прекъсване се увеличава до 20 денонощия. В хода на проведеното наблюдение бе установено, че практиката да се налагат по две, три и повече изолации се използва често спрямо лишени от свобода, които системно нарушават установения ред. Това се улеснява от липсата на дисциплинарни състави, които предвиждат конкретни наказания за конкретни нарушения. Вместо поредица от изолации, за такива случаи разпоредбата на чл. 85а от ЗИН предвижда възможността за настаняване в постоянно заключено помещение при засилен надзор и охрана, като на всеки три месеца се прави преценка за необходимостта от продължаване на прилагането на мярката. Типичен пример за злоупотреба от страна на администрацията чрез последователно налагане на изолации в наказателна килия е изложен в жалба до БХК от лишения от свобода С.П. от затвора в гр. Варна, който пише:

"От 22. 08. 2003 г. аз съм постоянно в наказателна килия. Аз отказах чрез декларация да се храня с месо. С началника на социалните инспектори г-н А. стигнахме до консенсус и се започна даването на храна без месо въз основа на декларацията. Това беше сторено без писмена заповед, но устното разпореждане на г-н А. беше изпълнявано стриктно. След два месеца беше спряно т. нар. хранене без месо заради това, че нямало нормативен акт. На моя въпрос защо тогава въобще са започнали да ми дават храна като няма нормативен акт всеки мълчеше. В следствие бях наказан с 14 денонощия карцер за това, че отказах храна с месо. Беше "изфабрикувано", че не съм изпълнил разпореждане. В следствие, след поредна нагласена работа бях наказан с още 14 денонощия за това, че съм обидил и оклеветил служители от ОЗ Варна чрез жалби. После след друго "гласене" бях наказан, че съм "заплашил" сержант от НОС с още 14 денонощия карцер, които ще изтърпя на 22. 10. 2003 г. След това ще изтърпя още 14 дни за това, че съм имал непозволените вещи в наказателната килия."

С измененията и допълненията на ЗИН бе дадена възможност на лишението от свобода да обжалват, включително по съдебен ред, наложените им дисциплинарни наказания, свързани с изолиране в наказателна килия (чл. 76, букви "и" и "к" от ЗИН). Както става ясно от таблицата по-долу, във всички затвори с изключение на ПДН Бойчиновци, лишението от свобода са се възползвали от тази възможност, макар и не често:

Затвор	Брой обжалвани наказания по чл. 76, букви “И” и “К” от ЗИН	Брой обжалвания приети от съда за основателни
Белене	8	0
Бобовдол	3	1
Бойчиновци	0	0
Бургас	5	0
Варна	40	12
Враца	7	0
Ловеч	15	1
Пазарджик	15	0
Плевен	1 по И 2 по К	0
Пловдив	7	0
София	11	2
Сливен	5	0
Стара Загора	10	1

Най-голям е относителният дял на обжалванията на изолации в затворите в гр. Варна /18 %/ и Белене /13 %/, а най-малък (с изключение на ПД Бойчиновци) в затворите в гр. Пловдив /3.03 %/, Плевен /3.1 %/ и Бобовдол /3.5%/. Ситуацията с обжалванията в ПД Бойчиновци е особено тревожна и особено показателна за липсата на правна помощ в дисциплинарните процедури в българските места за лишаване от свобода. Тази ситуация е в остро противоречие с положението на непълнолетните правонарушители в наказателния процес, на които задължително се предоставя адвокатска защита (когато е необходимо – безплатно). В останалите затвори също на лишените от свобода, на които се налагат наказания трябва да се предоставя достъп до правна помощ, когато имат нужда от това, включително безплатно, когато нямат средства да си осигурят защитник със свои средства.

Относителният дял на обжалванията, приети от съда за основателни, спрямо общия брой на обжалванията за 9-те месеца на 2003 г. е 13 %.

Интервюирането на администрацията на местата за лишаване от свобода показва, че и ИСДВР и инспекторите по режима не са изцяло запознати с реда за съдебно обжалване на тези дисциплинарни наказания. Тъй като процедурата урежда единствено сроковете за разглеждане на преписката (чл.78б, ал.2 ЗИН), от органа, издал заповедта (най-често началникът на МЛС), както и за разглеждане на делото от съда (чл.78б, ал.3 ЗИН), но не урежда срокът за обжалване на заповедта за налагане на наказанието, изследователите на БХК установиха разнообразни тълкувания на процедурата от ръководствата на местата за лишаване от свобода. В бланка на заповед за налагане на дисциплинарно наказание от затвора в гр. Пловдив е отбелязано: “Заповедта подлежи на обжалване пред РС гр. Пловдив в 7-дневен срок от запознаването на наказания с нея.” В същата бланка от затвора в гр. Плевен е записано: “Настоящата заповед подлежи на обжалване пред Районен съд - гр. Плевен в 14-дневен срок от обявяването ѝ.” В затвора в гр. Стара Загора се прави тълкуване, че след като в ЗИН не е посочен срок за обжалване, наказаният има право да обжалва наказанието независимо какъв срок е минал от налагането му. Администрацията на затвора приведе пример за лишен от свобода, който е бил наказан и е изтърпял наказание по чл. 76, б. “к” преди повече от 6 месеца и когато е разбрал, че то му се води в досието, го е обжалвал. Съгласно разпоредбата на ЗИН администрацията на затвора е изпратила жалбата в съда, който е разгледал делото в срок.

Както става ясно от таблицата, само в четири затвора обжалванията на наложените дисциплинарни наказания са били приети от съда за основателни. Прави впечатление, че в затвора в гр. Варна от 40 обжалвания от началото на 2003 г. 12 /30 %/ са били приети за основателни, а от 11 жалби от затвора в гр. София съдът е приел за основателни 2 /18 %/.

Когато след обжалване на наказанието жалбата се изпрати в съда и той от своя страна насрочи дело в посочения от закона 3-дневен срок, жалбоподателят би трябвало да бъде оставен да изчака

решението на съда и едва след това, ако наказанието се потвърди, да бъде изолиран. В някои случаи, каквато е практиката на РС – гр. София, съдът не се съобразява с разпоредбата на ЗИН и разглежда делото не в срок до 3 дни, а за дата, която може да е след повече от един месец. В такива случаи администрацията на затвора приема, че обжалването не спира изпълнението на наказанието и изолира затворника. Смисълът на наказанието, както често се приема от администрацията на затворите е, че за да постигне желаните ефект, то трябва да бъде наложено непосредствено след нарушението. В ЗИН действително не е упоменато дали обжалването спира изпълнението на наказанието. В случай, че жалбата срещу наказание, което е вече изтърпяно, бива приета от съда за основателна, остава единствената възможност наказанието да се заличи от досието на лишения от свобода.

Разглежданият тук въпрос е от изключително значение за лишените от свобода поради правните последици, които настъпват за тях от налагане на дисциплинарно наказание. Те най-вече касаят включването им в трудов процес, преценката на комисията по чл.17 ЗИН за предлагане на лишения от свобода за условно предсрочно освобождаване, смяна на режима в по-лек и др. Ето защо е наложително този въпрос да бъде решен възможно най-скоро.

От друга страна, разглеждането на делото за обжалване на дисциплинарни наказания в съда би трябвало, както и по време на налагането, да се осъществява в рамките на един справедлив процес, което включва възможност за призоваване и изслушване на свидетели от страна на лишения от свобода, представяне на доказателства, адвокатска защита и др. За съжаление, дори и оскъдната практика, която е налице до момента за обжалване на дисциплинарно наказание “изолиране в наказателна килия” показва, че съдебният контрол е по-скоро формален и се основава изцяло на представената от страна на ръководствата на МЛС версия, тъй като много често лишените от свобода нямат достъп до пълната документация по случая, нямат възможност да наемат адвокат и да призоват свидетели на тяхна страна.

Липсата на ясна законова процедура на обжалването дава възможност на администрацията на местата за лишаване от свобода за произволни тълкувания и действия. Типичен в това отношение е следния случай: Със заповед от 03. 07. 2003 г. на л. св. М. С. от ЗО “Кремиковци” било наложено дисциплинарно наказание “14 денонощия изолиране в наказателна килия” за това, че на 08. 06. 2003 г. влязъл в конфликт със служител от НОС. На 08. 07. 2003 г. (един месец след деянието) заповедта била връчена на л. св. С., който отказал да я подпише и отказът е деклариран от двама свидетели. Още същия ден той обжалвал наложеното наказание. След като съдът така и не насрочил дело, на 22. 07. 2003 г. л. св. С. е бил изолиран в наказателна килия. В телефонен разговор на 01. 08. 2003 г. началникът на ЗО “Кремиковци” потвърди, че С. е бил изолиран в наказателна килия, без да се изчака насрочване и разглеждане на делото. Потвърди също, че въпреки обжалването, от СРС не е получено известие за насрочване на делото. Началникът направил справка в режимната служба на затвора в София, откъдето му било отговорено, че обжалването не спира изпълнението на наказанието. Според него в случай, че съдът отмени наложеното наказание, то ще бъде заличено от досието на л. св. и “няма да му тежи”. Делото в крайна сметка е било насрочено и се е гледало в средата на август 2003 г. Съдът е потвърдил наложеното наказание.

IV.6 Трайни изолации

Преди въвеждането на измененията и допълненията на ЗИН от 2002 г. бяха законодателно регламентирани няколко механизма за трайно изолиране на лишени от свобода в постоянно заключени помещения при условия на засилен надзор и охрана: по чл. 14 от НПОПМЛС, по чл. 56а ППЗИН, по чл. 69 от ППЗИН и по чл.85 от ЗИН. С измененията на ЗИН се въведе нов чл. 85а, текстът на който е заимстван изцяло от чл. 56а от ППЗИН. Бяха предвидени три механизма, които да не позволяват злоупотреби от страна на администрацията с налагането на изолацията по чл. 85а: мярката да се преустановява незабавно, щом отпаднат основанията за нейното налагане, да се прави преценка на всеки три месеца за необходимостта от продължаване прилагането на мярката, възможността заповедта да се обжалва пред районния съд по местонахождението на затвора или поправителния дом от лишения от свобода. С измененията в ЗИН се въведе и чл.130 г, който урежда трайни изолации за обвиняеми и подсъдими, налагани или по разпореждане на прокурора или съда, или със заповед на началника на затвора за грубо и системно нарушаване на установения ред, с

което се застрашава сигурността на затвора. Тези изолации могат да се обжалват всеки месец от обвиняемия или подсъдимия по реда на чл. 78б.

Събраната информация за 2002 г. от българските затвори показва, че изолациите по чл. 85 ЗИН се използва от ръководствата на затворите значително по-рядко, тъй като изолацията по чл.85а ЗИН успява да постигне същия ефект, без да е необходимо изискуемото по чл.85 нареждане на Министерство на правосъдието. Освен това единствено изолацията по чл.85 ЗИН не може да бъде обжалвана пред районен съд. Според ЗИН изолацията по чл. 85, ЗИН може да се налага само на лишени от свобода, които изтърпяват присъди при по-лек режим, а настаняването по чл. 85а се налага само на лишени от свобода, поставени на строг и усилено строг режим.

В сравнение с изолацията по чл.85 ЗИН, тази по чл.85а ЗИН се използва по-често. Данните от таблицата по-долу показват, че през 2002 г. много малка част от тях са били обжалвани. Сред причините за това без съмнение е неадекватната правна помощ, която лишените от свобода получават по време на изпълнение на техните наказания. Освен това, тъй като изолациите се обжалват по реда на чл. 78б ЗИН, отново не е законодателно уреден срокът за подаване на жалба срещу заповедта за налагането им. Все така спорни остават и въпросите относно субективността на преценката за налагането им, ограничените възможности на лишения от свобода за доказване на неговите твърдения, понякога липсващата практическа възможност за обжалване (поради липса на листове, пликове и т.н.).

От друга страна обаче според ръководствата на затворите все по-често има случаи, в които лишените от свобода предпочитат тази изолация поради възможността да разполагат с повече пространство и да го поделят със значително по-малък брой лишени от свобода. Те използват този аргумент, за да обяснят ниския брой на обжалвания на изолациите по чл.85а ЗИН.

Затвор	Брой на изолираните по чл. 85 ЗИН. (до 2 мес.) за последните 6 месеца	Брой на изолираните по чл. 85а ЗИН за последните 6 месеца	Брой на обжалванията на заповедите за настаняване по чл. 85а.
Белене	0	5	0
Бобовдол	0	1	0
Бургас	0	10	0
Варна	няма данни	няма данни	няма данни
Враца	0	1	1
Ловеч	0	6	неизвестно колко, но има
Пазарджик	1	9	0
Плевен	0	1	1 безуспешно
Пловдив	0	14	0
Сливен	0	2	1 безуспешно
София	няма данни	2	няма данни
Стара Загора	няма данни	няма данни	няма данни

От данните, събрани за деветмесечието на 2003 г. може да се направи изводът, че изолацията по чл. 85 се използва само в четири от затворите, докато изолацията по чл. 85а е характерна за всички затвори (изолациите по чл. 85 и 85а от ЗИН не се прилагат спрямо непълнолетните лишени от свобода в ПД “Бойчиновци”). Както става ясно от таблицата по-долу, не може да бъде изведена пряка зависимост между общия брой на лишените от свобода и броя на изолираните по чл. 85 и 85а ЗИН в отделните затвори.

Затвор	Брой на изолираните л. св. по чл. 85 от ЗИН	Брой на изолираните л. св. по чл. 85а от ЗИН	Брой обжалвани заповеди по чл. 85а от ЗИН	Брой обжалвания приети от съда за основателни
Белене	3	4	0	0
Бобовдол	0	1	1	0
Бургас	0	16	0	0
Варна	1	7	0	0
Враца	0	1	0	0
Ловеч	0	2	2	0

Пазарджик	3	14	0	0
Плевен	0	3	0	0
Пловдив	0	2	0	0
София	4	11	1	0
Сливен	0	3	2	0
Стара Загора	0	2	0	0

Най-голям е относителният дял на трайните изолации в затворите в гр. Пазарджик, Бургас и София. Ръководствата на затворите гр. Враца, Бобовдол, Пловдив и Стара Загора са успели да сведат броя на изолациите до минимум. Само в три от затворите от началото на 2003 г. трайните изолации по чл.85а ЗИН са били обжалвани. До момента няма случаи обжалването на настаняване да е прието от съда за основателно.

В хода на изследването на изолациите на лишени от свобода бе констатирано, че в отделни случаи такива се налагат, без съответното правно основание и без да е спазена необходимата законова форма. Пример в това отношение е следният случай: В периода от 23. 06. до 23. 07. 2003 г. л. св. С. Т. от затвора в Бургас е бил изолиран във Втори салон. По думите му никой не го е уведомявал за причината за изолиране и за правното основание за изолирането. Не му е било налагано наказание, нито му е съобщавано за изолиране по реда на чл. 85 или 85а ЗИН. Казано му било само, че е най-опасният рецидивист. След отправено запитване от страна на БХК, началникът на затвора даде следното обяснение да действията си:

“Уведомяваме Ви, че със Заповед на Директора на Затвора – Бургас, от 23. 07. 2003 г. л. св. С. Т. е бил настанен във Втора зона с повишена сигурност. Мотивите за това решение са да се опази здравето на л. св. С. Т., както и да се предпази същият от посегателство върху здравето или живота си, тъй като на 18. 06. 2003 г. към 17.15 ч. л. св. Т. е направил опит за суицид чрез поглъщане на голямо количество хапчета.

След отпадане на опасността от суицид, със заповед на Директора на Затвора – Бургас, л. св. Т. е изведен от Втора зона с повишена сигурност.”

В писмото на директора на затвора не е посочено правното основание за заповедта за настаняване във Втора зона с повишена сигурност. Такова не е било съобщено и на настанения.

Друг случай от затвора в гр. София също е свързан с изолиране без законово основание:

Лишеният от свобода от Седма група на затвора в гр. София Й. Я. е бил изолиран на 23 септември 2003 г. в 17.00 часа в наказателна килия в Първа група по разпореждане на дежурния офицер Я. Я. и на главния надзирател П. Било му съобщено, че изолирането му ще продължи до изясняване на случая. Я. е бил заподозрян в извършване на кражба на цигари. Бил е изолиран, без да му се осигури вода и храна във времето за хранене и без кофа за тоалетни нужди. Престоят му в наказателната килия е продължил до 20.15 часа, след което бил преместен в 3-та килия в същия коридор. Докато пребивавал в наказателната килия при него влязъл главният надзирател П., който започнал да го ритва по глезените (по кокалчетата) за това, че тропал на вратата, за да му се осигури достъп до санитарния възел. В 8.30 часа на 24 септември 2003 г. е бил освободен, без да му се предостави документ за правното основание за изолиране и без по-късно да е наказан за това, за което е бил изолиран. Една седмица по-късно той все още не беше получил обяснение за изолацията. По повод на изолацията Я. написал две жалби – до началника на затвора и до зам. началника по режимно-охранителна дейност, но до момента на посещението на изследователя не бе получил отговор.

– КРАЙ НА ЧАСТ ПЪРВА ОТ ДОКЛАДА –